

I. VIZUALNI PRAGMEMI I PRAGMAFRAZEMI*

Oko je najvažniji organ pomoću kojega čovjek **gleda** (čitaj: **spoznaje**) svijet što ga okružuje. Poljski lingvist, Wiesław Boryś, izdvojio je četiri značenja leksema *oko*: 1. organ vida; 2. oblik koji je sličan oku (*kamen u prstenu, masnoća na površini tekućine, očica u pletivu ili u mreži, petlja na konopcu*); 3. okrugla površina vode (jezero *Morskie Oko*); 4. novi izboj na biljci (Boryś 2005:386/7).

Hrvatski etimolog, Alemko Gluhak, navodi da leksem *oko* potječe od osnove *xuek-, a u raznim jezicima i njihovim razvojnim fazama ima značenje imenice i glagola (*oko; vidjeti, znati, uočiti, shvatiti*) te upućuje i na leksem *učiti (-uk-)* (Gluhak 1993:452). To pokazuje da okom vidimo i stječemo iskustvo i znanje, odnosno: pomoću oka i učimo.

Rječnik suvremenoga engleskoga jezika (Bujas 2001:296) izdvađa još više značenja. Osim što *eye* prevodi kao: *oko* i *vid*, ova engleska riječ označuje mnogo okruglih stvari: oko na krumpiru, oko na paunovu repu, ušicu igle, rupicu na cipeli za vezicu, ušku alata, petlju konopca, rupicu u siru ili kruhu, okrugli otvor, okrugli prozorčić, središte čega, cilj te konačno – sjaj dijamanta. Poistovjećuje se osjetilo s osjetom, a u ostalim značenjima koristi se okrugli oblik oka i očne jabučice, sjaj se odnosi na djelovanje oka pomoću svjetla, a značenje središta i cilja može se razumjeti kao metafora najjačeg čovjekova osjetila.

Oko djeluje na temelju svjetlosti, a sjaj je odjek svjetlosti. Odu svjetlosti napisao je i hrvatski renesansni filozof, Frane Petrić, u djelu «Nova sveopća filozofija», gdje je pomoću svjetlosti, po kojoj sve postoji, razvio renesansnu metafiziku. Svjetlost je smatrao prakozmičkim entitetom iz kojega sve proizlazi: «Prožimajući sve, ono (svjetlo) oblikuje i tvori. Sve oživljava. Sve sadržava. Sve održava. Sve okuplja. Sve ujedinjuje. Sve razdvaja....» (1979:1).

Cijela ljudska kultura temelji se prvenstveno na vizualnoj percepciji, počevši od Altamire (spiljskoga slikarstva pračovjeka) pa sve do ikona na računalu. Zašto je tako? Odgovor na to pitanje omogućila su mjerenja informacijskoga kapaciteta pojedinih receptora koja su pokazala da optički kanal ima najveći kapacitet (10^7 bitova u sekundi!). Slijedi slušni kanal (10^6 bitova u sekundi), a zatim taktilni kanal (10^5 bit/sec) itd. (Frank 1969).

* Tekst je objavljen na engleskom jeziku u Italiji: Neda Pintarić: *Visual pragmemes and pragramphrasemes in English, Polish and Croatian language*, u: Fundamentals of Verbal and Nonverbal Communication and the Biometric Issue, ed. Anna Esposito, Maja Bratanić, Eric Keller i Maria Marinaro, IOS Press, Amsterdam-Berlin-Oxford-Tokio-Washington DC, 2007. str. 217-233.

Vid, sluh i opip su dakle glavni receptori kojima poimamo svijet. Sada nam može biti jasno zašto je neverbalni kôd toliko važan u povijesti ljudskoga komuniciranja. Upravo on je temeljen na ova tri receptora zbog kojih je čovjek danas razvio znanost, umjetnost i tehnologiju.

1. Nelingvistički i lingvistički pristup neverbalnoj komunikaciji

Okom gledamo druge i dešifriramo njihova emocionalna stanja, ali isto tako i drugi odgonetavaju nas kroz naš pogled. U pogledu oka mogu se naći naše različite nesvjesne poruke (npr. kad nam se nešto sviđa, automatski nam se šire zjenice i širom rastvaramo oči, što koriste istočnjački trgovci pri formiranju cijena svojih proizvoda konkretnome turistu (usp. Hall 1973.). Često pokušavamo i svjesno odglumiti neki pozitivni osjećaj makar tako ne mislimo, ako nam je stalo do sugovornika i njegova poklona. Međutim, teško je, pa i nemoguće utjecati na automatske signale iz organizma jer npr. ne možemo svjesno širiti zjenice bez adekvatnih poticaja iznenađenja ili ugone, rumeniti se od sreće ako nismo sretni ili uzbuđeni i sl.

Pogledom oči u oči u različitim se kulturama mogu izraziti različiti, pa i suprotni stavovi. Tako npr. u hrvatskoj kulturi gledanje sugovornika u oči označuje iskrenost onoga koji gleda ili pažljivo slušanje sugovornika, dok spuštanje pogleda označuje da se govornik ili sugovornik stidi ili da laže. Izravan pogled govornika sugovorniku u oči predstavlja stoga u hrvatskome društvu **kulturem** (termin *kulturem* spominje između ostalih Alicja Nagórko kao značenjsku jedinicu kulturnoga ponašanja u komunikaciji). U hrvatskoj sudskoj praksi već je stoljećima uvriježeno da svjedok pri davanju iskaza mora biti okrenut prema okrivljeniku i gledati ga u oči. Na taj način sudac lakše može provjeriti stupanj iskrenosti ili laži. Ovaj se kulturem iskrenosti može izvesti iz prirođenoga prvotnoga kulturema među muškarcima u primitivnim društvima koji se pri usmenom dogovoru moraju gledati u oči kako bi potvrdili istinitost svoga obećanja. Istinitost se potvrđuje još i znakom rukovanja za koji Desmond Morris kaže da je prvotno pokazivao neposjedovanje oružja u komunikatora, tj. njihovo prijateljsko raspoloženje. U poljskoj kulturi kulturem gledanja u oči katkada znači suprotno, tj. pogled sugovorniku različitoga spola ravno u oči može značiti seksualni izazov. To se kasnije prenijelo u poljskoj kulturi i na komunikatore istoga spola. Takav je poljski kulturem sukladan prirođenom ponašanju djevojaka i žena u komunikaciji s muškarcima koje je E. Eibesfeldt uočio još u primitivnih naroda (Eibl-Eibesfeldt, 1987:68). Kada se ovaj čin gledanja usporedi, može se zaključiti da je

hrvatska kultura vizualnoga ponašanja patrijarhalna, muška, dok je poljska matrijarhalna jer se usvaja prototipno žensko ponašanje.

U psihologiji se pojam **spoznavanja (kognicije, polj. *postrzeganie*)** veže s ljudskim **pogledom** na svijet do kojega dolazi najprije **opservacijom (promatranjem, gledanjem)**, a kasnije klasificiranjem **viđenoga** u mozgu, zatim **nazivanjem** toga **viđenoga jezikom i klasificiranjem** nazvanih pojmova u **znanost**. Poseban mentalni proces pretvaranja informacija o svijetu odnosi se na tzv. društvenu spoznaju (engl. *social cognition*, polj. *postrzeganie społeczne*, usp. Dobrzyńska 2001:243-244). Radi se tada o društvenom viđenju izvanjezične stvarnosti, odnosno o utjecaju društva i kulture na jezičnu percepciju. Članovi određenih socijalnih skupina ili različitih kultura **na svoj način vide** svijet oko sebe i na svoj način ga opisuju.

Pogledajmo koja je svrha gledanja iz nelingvističke perspektive.

1) «Iz psihobiološke perspektive pogled ima isključivo opažajnu funkciju /.../» (Arndt&Janney 1987:300).

2) Ali postoje i komunikacijski razlozi gledanja. Prema autorima Allen&Guy «glavni je smisao gledanja u razgovoru da se dobije povratna informacija (feedback).

3) Pogled se može razlikovati i prema temi razgovora. On se diže kada se govori o poznatim stvarima. Isto tako pogled se uzdiže više kada slušamo, nego kada govorimo. I razmak može biti uzrokom duljega gledanja: povećanjem udaljenosti produžuje se očni kontakt. (op. cit., str. 300/301).

4) Postoje pozitivne i negativne afektivne mogućnosti povećanog ili smanjenog očnog kontakta. Povećani se očni kontakt interpretira bolje uz pozitivne verbalne poruke» (op. cit. str. 302/303).

Dylan Evans razradio je “**kulturnu teoriju emocija**” u kojoj razlikuje *osnovne prirodene emocije* kamo ubraja radost, tugu, ljutnju, strah, čuđenje i gađenje te tzv. *više osjećaje* (ljubav, osjećaj krivnje, stid, zabrinutost, ponos, zavist, ljubomora). Obje vrste emocija imaju univerzalni karakter i neverbalno se izražavaju na isti način, ali potonje se razlikuju po tome što imaju kulturne razlike (osjećaj gađenja može se izražavati ne samo prema biološkim pojavama, kada se radi o tzv. osnovnome tipu emocije, nego npr. i prema nemoralnim postupcima ljudi, kada takav izraz emocija postaje kulturološkim znakom) (Evans 2002:21, 25 i 46). U izražavanju svih ovih oblika emocija primaran je vizualni kanal koji preko oka prenosi informaciju u emocionalne centre moždane kore što ih Joseph LeDoux zove *emocionalnim mozgom* (ibid. str. 55). Drugim riječima, u očima se vidi svaki pojedini tip emocije koji se može iskazati verbalnim kodom, tj. prevesti u jezik. Tako se već u osjetilu vida primjećuje povezanost osjeta s osjećajnošću (emocijom).

Osim kulturnoga značenja, čin gledanja može izražavati emocionalna značenja koja se iskazuju verbalno. Tada su to **pragmemi** i postaju jedinicama pragmatike. Pod pragmatikom ćemo ovdje smatrati multikodovnu znanost koja proučava značenja ljudskih postupaka i doživljava pomoću emotivnoga, modalnoga i ilokutivnoga načina iskazivanja (usp. Awdiejew 1983.). Pragmemi su najmanje jedinice pragmatike koje se mogu iskazivati verbalno u leksemima, a mogu se vezati i s većim jezičnim jedinicama, frazemima, koje tada nazivamo **pragmafrazemima** (Pintarić 2006.).

2. Vizualni pragmemi – neverbalne jedinice pragmatike

Što sve možemo činiti očima? Širimo ih, otvaramo ih, sužavamo ih, širimo i sužavamo zjenice, prekrećemo oči tako da se vide bjeloočnice, dižemo i spuštamo oči (pogled), sklapamo oči, spuštamo vjeđe. U očima nam se vidi sjaj ili su nam oči mutne. U očima nam se vidi radost, žalost, bijes, gađenje, negodovanje, ironija, smijeh. Pogled zadržavamo ili ga spuštamo, gledamo ustranu ili okrećemo glavu i gledamo iza sebe (osvrćemo se). Osim očiju usporedo rabimo i obrve, trepavice te kožu na čelu. Obrve dižemo ili ih spuštamo, postavljamo ih ukoso. Smrkavamo se, što znači da nabiremo čelo i približavamo obrve. Trepavicama trepćemo brže ili sporije, ovisno o emocionalnom stanju. Sve to možemo iskazati riječima.

U ovome radu kategorizirali smo dva tipa vizualnih pragmeza. Prvu skupinu čine **geste popraćene neartikuliranim zvukom** pa se ovakvi pragmemi teško fonetski zapisuju. Drugu skupinu čine **geste uz** koje se istovremeno rabi **verbalni iskaz** u obliku pragmeza ili pragmafrazema. Naš princip kategorizacije (termin preuzet od Eleanor Rosch) temelji se na razlikovanju zvukovnoga (neartikuliranoga) i glasovnoga (artikuliranoga) pragmeza i pragmafrazema koji prate pojedinu gestu. Dodatni kriterij kategorizacije bio je semantički kriterij pomoću kojega smo izdvojili pozitivne od negativnih emocija pridruženih navedenim gestama-pokretima. Kako su sve navedene geste simboli, bilo ih je potrebno kategorizirati i kao semanteme određenoga kulturnoga značenja koji se stoga mogu nazvati *kulturemima*. Svaka gesta ima i svoje pragmatičko polje emocija.

2.1. Vizualni pragmemi izraženi pokretom uz popratne verbalne znakove

Osim ovih zvukovno-gestovnih pragmeza postoje i sami gestovni pragmemi koji mogu biti popraćeni i verbalnim elementima (od monoleksičnih

do frazema), ali su razumljivi i bez njih. Ovi neverbalni vizualni pragmemi povezani su s očima ili su kombinirani s rukom

- *namigivanje – mruganie, mrugnięcie okiem* obično radi govornik sugovorniku tako da to treća osoba na koju se odnosi ne vidi. Osnovno je značenje takve geste niječno (govornik ne misli ono što kaže), tj. odnosi se na podcjenjivanje treće osobe. Verbalno se može iskazati kao: *ma pusti ga; ovo je među nama; znaš da je on lud* i sl.;

- *potezanje vanjskoga kuta kapka kažiprstom* ima također niječno vremensko značenje te se verbalno može iskazati kao: *malo sutra, kad na vrbi grožđe rodi; gdy mi kaktus na dloni urośnie*, što znači – nikada;

- *prislanjanje dlana okomito na čelo* obično se rabi kad se gleda u daljinu da se bolje vidi. Možda se radi o zaklanjanju od sunca. Oči se napinju, obrve se koso spajaju, smrkava se čelo. Gesta nije komunikacijska sama po sebi, ali kad se ugleda čovjek koji ju pokazuje, ona ima deiktično prostorno značenje i nosi informaciju za drugu osobu;

- *slijeganje ramenima, priklanjanje glave jednome ramenu te uzdizanje obrva* pokazuje sumnju, nesigurnost i ovu gestu mogu rabiti oba komunikatora. Ona ima značenje: *možda, ali nisam siguran da je tako; być może, ale nie jestem pewien/pewna, że tak jest*.

- *prekretanje (okretanje) očima* kada se oštro ne slažemo s kim, ocjenjujemo ga negativno pred drugima ili kada ne želimo nešto raditi, a tjeraju nas (to je česta gesta kod djece). Ovu gestu može pratiti i uzvik (*joj, ah*) ili pitanje: *zašto baš ja, zašto baš sada, očaj živi; on je glup* i sl. Ovaj tip geste ima i opisni frazem: *prekretati bjelanjcima (očima)*;

- *sužavanje očiju gotovo do zatvaranja, škiljenje* kada izgovaramo ironične riječi ili kada koga mrzimo, prijetimo i slično (*grozan si, mrzim te* i sl.);

- *širenjem i izbacivanjem očne jabučice* pokazuje se bijes koji prate različite psovke, raširene u svakom jeziku;

- *trljanjem oba oka rukama* gesta je kojom želimo biti sigurni da dobro vidimo što se događa uz verbalni usklični iskaz: *ne mogu vjerovati! što to moje oči vide?!* i frazopragmem: *ne vjerovati vlastitim (svojim) očima*.

2.2. Vizualni pragmemi izraženi gestom i paralingvističkim (zvukovnim) znakovima

Uz pokrete očima često se javlja i neverbalno zvukovno izražavanje koje podupire vizualne pokrete očiju. Ovo zvukovno izražavanje ne može se fonetski zapisati pa kažemo da je neartikulirano. Zato smo italikom izdvojili opis i najbliži zapis takvih zvukova, zatim smo opisali znakove očima i na kraju ih povezali sa značenjem.

• *glasno udisanje (yhhh) – loud sighs (yhhh) – głośnie wdychanie powietrza* prati otvaranje očiju širom i dizanje obrva, što može imati homonimno značenje: pozitivno i negativno iznenađenje, strah i čuđenje;

• *mrmljanje - mumbling – mamrotanie* prati spuštanje pogleda, mrštenje, približavanje obrva, čime označavamo svoje neslaganje, negodovanje ili nijekanje;

• hrv. *ma* / polj. *eee-tam* uz skretanje pogleda i cijele glave u stranu, s odmahivanjem rukom (dlanom prema dolje) označuje podcjenjivanje i negiranje koga ili čega;

• *plakanje, plač, jecaj – crying, sobbing – płacz, szlochanie* prati spuštanje kapaka, spuštene obrve, mutne zaplakane oči, zakrivanje očiju rukama, brisanje suza, čime označujemo žalost ili potištenost;

• *huraa* je uzvik povezan sa smijehom koji se odražava i u očima, oči sjaje, obrve se ravno uzdižu, oči i zjenice se šire, javljaju se suze radosnice – to je znak radosti, veselja jednak u sva tri jezika;

• *mumljanje spuštanjem glasa – muttering in a low voice – burczenie* povezano je s namrgođenošću, obrve se lagano dižu, kapci se spuštaju do polovice, glava se spušta i pogled je žalostan, što označuje razočaranost i bol;

• *kratko hm* uz odrješitu i kratku kretnju dizanja i spuštanja glave te spuštanja pogleda na osobu koju govornik podcjenjuje, pokazuje da se govornik smatra superiornim;

• *ahm, aha, – a-ha – acha, mchm* obično prati sugovornikov pogled čvrsto uprt u govornika, pogled se zadržava ukoliko je slaganje potpuno, a kraći je ako se slaganje glumi te je tako slaganje često povezano s iskrenošću;

• *fuj – phooey, phew – pfuj, pfe* uzvik je za osjet neugodna mirisa koji prati spuštanje pogleda, odvratanje pogleda od smrdljivoga objekta, smrknutost, spajanje obrva;

• *aaa(h) – ah – ach* je uzvik ugone radi lijepa mirisa ili općega zadovoljstva, a prati ga mimika otvaranja očiju i širenja zjenica, pogled se upire prema gore, glava se uzdiže;

• *šutnja ili osorni pozdrav rastanka (zbogom – zbogiem –, silence or a curt goodbye)* – odvratanje pogleda ustranu, tj. okretanje glave od sugovornika označuje da govornik više ne želi s njim komunicirati jer se na njega ljuti;

• *šutnja – silence – cisza, milczenie* koju prati spuštanje pogleda i glave te spuštanje vjeđa označuje pokorenost, potlačenost te skrušenost i pokornost;

• *kratko hm – a short hem – krótkie mhm* – ova gesta s odlučnim i kratkim klimanjem glave i usmjeravanjem pogleda prema osobi koju govornik podcjenjuje – pokazuje da govornik osjeća nadmoćnost;

• *oh – och* uz učestalo treptanje trepavicama, s uzlaznom intonacijom i stanjivanjem glasa – gesta je kojom žena zavodi muškarca pa je to znak za spolnu privlačnost, a kad se uzvik glumi uz odgovarajuću intonaciju, želi se pokazati da se radi o ne baš pametnoj ženskoj osobi.

Iz ovoga se pregleda neverbalnih vizualnih (zvučnih i gestovnih) znakova vidi da se njima mogu izražavati ne samo osnovne emocije, nego i složeni kulturološki utemeljeni osjećaji kao što su npr. precjenjivanje, podcjenjivanje, prekid komunikacije, slaganje ili neslaganje s izrečenim stavovima, nijekanje, apstraktni pojmovi, spoznavanje, vremenske i prostorne relacije itd. Komunikaciju očima obično prate i neartikulirani uzvici ili njihov izostanak, što također ima dodatno ili pojačano značenje. Mnoge su očne geste homonimne pa se uz njih rabe i ostale geste glavom, rukama, tijelom te zvučne neartikulirane geste. To pokazuje da je neverbalni znak složeni *gestoleksem* (Pintarić 2002.) ili *gestosłów*, kako kaže Maria Nowakowska (1979.).

Neke zvučne geste imaju i **premorfeme** (*pf-uj, f-uj, pf-e, tf-u*), a postoje već i **verbalizirane geste** (Pintarić 2002.) koje uz neartikulirani zvuk i geste odmahivanja rukom imaju i deiktičnu zamjenicu (*eee-tam*) ili imperativ (*ma daj, ma hajde, idžže*). I sam verbalni znak može funkcionirati kao neverbalni, tj. leksemski **prazan znak**, npr. pozdrav u ljutnji koji znači prekid komunikacije. Najčešće je to oblik **zbogom** ili blage psovke u obliku frazema: *daleko ti kuća bila, idi bestraga (dođavola), nestani mi s očiju* (polj. *zbogiem, cześć, zmykaj, idź do diabła* itd.), što znači da nekoga šaljemo daleko od sebe da ga ne vidimo. Takvi oblici funkcioniraju kao **verbalne geste** jer se iskazuju leksemima ili frazemima, ali označuju prekid komunikacije i neželjenost daljnjeg susreta, što se može izraziti gestama okretanje glave i tijela od osobe ili čak tjeranje rukom i pokazivanje vratiju (izlaza) kažiprstom.

Izdvojili smo i jednu gestu koja nema komunikacijsko značenje u dijalogu, nego se njome pokazuje gledanje u daljinu. Ovakvu gestu možemo nazvati **proksemičnom gestom** jer se njome vizualno nastoji ovladati cijelim prostorom koji nas okružuje.

Neverbalni znakovi mogu biti i sinkretični i sinonimični jer se različitim sredstvima može postići isto značenje (npr. ukupna mimika aktivira sve dijelove lica da bi se izrazila jedna emocija: smijeh se vidi ne samo na usnama, nego i u očima, obrvama, mišićima obraza itd.).

Isto se tako u očima vidi i mogućnost neverbalnoga izražavanja osnovnih emocija kao što su radost, veselje ili pak žalost i tuga. Postoje i **stupnjevi izražavanja emocija** kao što u govoru postoje **stupnjevi iskazivanja ovih osjećaja**. Ti stupnjevi pomoću verbalnih i neverbalnih znakova pokazuju jačinu emocije. Npr. tuga, nujnost može se vidjeti u zamućenim očima, poti-

štenost (depresivnost) vidi se po odbijanju komunikacije, tj. po uskraćivanju pogleda, spuštanju pogleda ili piljenja u jednu točku, a žalost se može izraziti osim ovim znakovima još i jecanjem, plačem, ridanjem, zakrivanjem očiju rukama, brisanjem suza prstima, dlanom ili nekim otirkom te po ostalim neverbalnim znakovima koje ovdje ne izdvajamo jer opisujemo samo vizualne znakove očima.

Neki neverbalni znakovi bivaju homonimični, tj. isti znak može izražavati različite emocije.

Neverbalnim se znakovima nepogrešivo prepoznaje emocija koja se izražava različitim pokretima i zvukovima. U jeziku se ista emocija može iskazivati različitim sinonimima koji ipak imaju nijansu razlike u značenju. Tako se npr. *iznenađenje* u poljskome može prevesti kao *niespodzianka* (iznenađenje) i *zaskoczenie* (zabezeknutost), što je povezano s hrvatskim osjećajem *začudenosti*, *čuđenja* i *iznenađenja* koje se u negativnom značenju može prevesti kao zabezeknutost (konotira širom otvaranje očiju i ustiju te nemogućnost odgovora na poticaj), a u poljskom jeziku postoji za to i pragmem: *zatkalo kogoś – netko je zanijemio*. Obje riječi mogu imati pozitivno i negativno značenje, ovisno o kontekstu. Poljska riječ *zdumienie* može se prevesti kao *začudenost*, *iznenađenost* (*divljenje*, *ponos*). Vidimo da se značenja riječi preklapaju, imaju nijanse i u sva tri jezika mogu se iskazati sinonimima. Slično je s riječju *negodovanje*, *prosvjedovanje*, *revolt*, *indignacija*, *nezadovoljstvo* i sl. U poljskome postoji *niezadowolenie*, *oburzenie*, *bulwersowanie* (*zbulwersowany*). *Divljenje* (polj. *podziw*) može u hrvatskome imati riječ jačega stupnja značenja: *obožavanje* koje u sebi sadrži divljenje osobi kao da je božanstvo (polj. *adoracja*, *adorowanie*). Sve ove riječi i osjećaji bivaju izraženi mimikom lica, a posebno se mogu dešifrirati u očima.

Navedeni znakovi pokazuju da se neverbalna emocija teško može prevesti u verbalni znak. Svaki jezik ima niz različitih načina za naglašavanje i izražavanje emotivnih obilježja, a glavnina tih obilježja percipira se vizualnom komunikacijom koja pretpostavlja društveno viđenje izvanjezične stvarnosti, za svaku kulturu drukčije.

3. Verbalizacija (ujezičavanje) vizualnih pragmeta: gramatička i pragmatička analiza

Budući da je svaki neverbalni znak očima moguće iskazati verbalnim kodom, u ovom ćemo se radu osvrnuti na mogućnosti iskazivanja **vizualnih pragmeta i pragmafrazema** kojima se opisuje pogled, tj. u čijem su sastavu imenički, pridjevni i glagolski vizualni leksemi kao npr. *oko, oči, vid, pogled, percepcija; vizualan, viđen, okat; gledati, spaziti, uočiti* i sl.) te sintagme i frazemi s vizualnom sastavnicom. Uspoređivat ćemo njihovu gramatičku i pragmatičku pozadinu u engleskom, poljskom i hrvatskom jeziku.

Vizualne pragmete podijelili smo u tri podskupine s obzirom na njihovu gramatičku građu. Prvo ćemo promatrati imeničke, zatim pridjevne i konačno glagolske pragmete u tri uspoređivana jezika. Kako se radi o engleskome kao o analitičkome jeziku te o dva sintetička jezika kao što su hrvatski i poljski, bit će velike tvorbene razlike između engleskoga i druga dva jezika. Naime, hrvatski i poljski jezik imaju nekoliko osnovnih korijena riječi kojima dodaju afikse s lijeve i desne strane korijena te tako stvaraju riječi različita značenja i različite vrste. Engleski jezik mora imati više različitih leksema, ali oni uvijek ostaju istoga oblika bez obzira na mjesto u rečenici i na vrstu riječi, dok se poljski i hrvatski leksemi mijenjaju još i po fleksijskim nastavcima s desne strane koji se dodaju nakon svih sufikasa. Razlikuju se tako imenice, pridjevi i glagoli kojima je zajednički samo korijen riječi. U sva tri jezika funkcioniraju latinske i grčke posuđenice.

Svim trima jezicima zajedničke su složenice s dva različita korijena.

U sva se tri jezika više leksema ujedinjuju oko jednoga značenja pa funkcioniraju kao sintagme, frazemi i poslovice (potonje su cjelovite rečenice, dok prethodne cjeline to nisu). U sva tri jezika najčešći su prijedložni izrazi.

3.1. Imenički vizualni leksemi i pragmeti

Najprije ćemo uspoređivati imenice koje imaju samo jedan korijen, zatim ćemo promatrati imenice koje u engleskom jeziku predstavljaju složenice ili imenske sintagme od dvaju ili više leksema.

3.1.1. Imenice s jednim korijenom

Engleski	Hrvatski	Poljski
blink	žmirkanje	mruganie, mrugnięcie
gaze	gledanje, piljenje, blejanje, zurenje	wpatrywanie, oglądanie, gapienie
glance	pogled, treptaj	mgnienie mrugnięcie
glimpse	pogled, treptaj	mgnienie mrugnięcie
goggl/goggling	buljenje, zurenje	gapienie
gape/gaping	buljenje	gapienie
horizon	horizont	horyzont
interview	intervju	wywiad
look/looking	pogled, izgled	wygląd
monitoring	promatranje, motrenje	obserwacja
observe/observation	opservacija, primjedba	obserwacja, uwaga
overview	pregled, smotra, revija	przeгляд
perception	percepcija, opažaj, uočavanje, zamjedba	spozrzeżenie, postrzeganie, zauważanie, percepcja
perspective	perspektiva	perspektywa
review	osvrt, pogled unatrag	spojrzenie wstecz, rzut oka wstecz

Iz usporednoga prijevoda engleskih imenica (koje smo poredali po abecedi) s adekvatnim hrvatskim i poljskim imenicama vidi se da u engleskome postoje oblici koji ujedno služe i kao infinitivi glagola. U hrvatskome i poljskome to su glagolske imenice jer su tvorene od glagolskoga korijena i zato često imaju sufikse *-enje/-anje* u hrvatskome i *-enie/-anie* u poljskom jeziku. Za hrvatske glagolske imenice čest je i sufiks *-ba* koji se ovdje vidi samo u imenicama *primjedba* i *zamjedba*. Imenice potekle iz latinskoga jezika u engleskome imaju izvorni oblik, a u hrvatskome i u poljskome dobivaju sufiks prema izgovoru (hrv. *-cija*, polj. *-cja*). Neke hrvatske i poljske imenice imaju nulti sufiks (*pogled, izgled; wygląd*). Samo u hrvatskome može se ovdje izdvojiti sufiks *-aj* (*opažaj*).

Kako su navedeni primjeri mahom glagolske imenice, a u poljskom i hrvatskom jeziku razlikuju se svršeni i nesvršeni glagoli, u ovim se imenicama može vidjeti iz kojega su glagolskoga aspekta tvorene. Najčešće su to glagolske imenice tvorene od nesvršenih glagola (*buljenje, zurenje, gledanje* od *buljiti, zuriti, gledati; mruganie, gapienie* od *mrugać, gapić się*), ali mogu se tvoriti i od svršenih glagola (*pogled, viđenje* od *pogledati, vidjeti; mrugnięcie* od *mrugnąć*).

U engleskim imenicama svršenost je povezana s brzim, prekinutim pogledom (*glance, glimpse*) koji se može usporediti sa svršenim glagolima u poljskom i hrvatskom jeziku, na što ukazuje i prijevod te imenice na hrvatski kao *brz pogled* (usp. Bujas 2001b:1083) ili *letimičan pogled* (Bujas 2001a:363) te *-ing* forma kojom se izriče trajnost glagola (*staring, winking* za razliku od *stare, wink*). Tzv. *-ing* forma služi za tvorenje „kontinuiranoga prezenta” kojim se označuje radnja što se događa u trenutku govorenja pa se može usporediti s hrvatskim i poljskim trajnim glagolima nesvršenoga aspekta.

Poseban je tip imenica koji se u hrvatskome i poljskom jeziku tvore od pridjeva. To su imenice koje uglavnom pokazuju osobinu čovjeka s obzirom na njegov vid ili oblik očiju, ali postoje i neke opće imenice u kojima je sadržan korijen gledanja.

Okatost, škiljavost, razrokost, žmirkavost u hrvatskome jeziku ukazuju na negativna obilježja oblika očiju ili načina gledanja. Imenice *viđenost, uviđavnost, gledanost, obzirnost, očitost, očiglednost, uzornost, uzoritost* sadrže vizualne korijene (*viđ-, gled-, -zir/zor-*), ali za razliku od prethodnih imaju pozitivnu emotivnu konotaciju. Ako se odvoji sufiks *-ost*, od imenica postaju pridjevi koji imaju ista značenja korijena kao i imenice (*okat, škiljav, razrok, žmirkav; viđen, gledan, obziran, uzoran, uzorit, očit, očigledan*). Emotivno su neutralne imenice s vizualnim korijenom tipa: *uvid, uviđaj, očevid, opažaj* koje u hrvatskome jeziku funkcioniraju kao pravni i psihološki termini. Oni su tvoreni nultom sufiksacijom ili im je dodan sufiks *-aj*.

Iz engleskoga jezika usvojena je imenica *interview (intervju)* koja doslovno znači *pogled unutra* ili *insight*, ali ima samo terminološko značenje razgovora ispitivača i važne osobe kojim rasvjetljava život i rad intervjuirane osobe. Na poljskom jeziku *wywiad* gubi oblik viđenja i doslovno znači: *doznavanje*.

Posebno terminološko značenje ima imenica *osvrt* koja nema vizualnoga korijena, ali konotira okretanje glave unatrag kako bi se što vidjelo (engl. *review*). Ova imenica ima osim dubinske vizualne i površinsku vremensku kategoriju jer se osvrćemo na nešto što se dogodilo prije no što nam je privuklo pozornost. Pokret glave unatrag povezan je tako s prošlim događajem ili s događajem na koji naknadno reagiramo okretanjem unatrag. Engleski prijevod *review* označuje ponovno viđenje, što također označuje nešto već viđeno u prošlosti. Latinska riječ *retrospection (retrospektiva, retrospekcija)* u engleskom, hrvatskom i poljskom predstavlja vizualnu imenicu koja u svakome jeziku dobiva drugi sufiks (u engleskom ostaje latinski sufiks *-tion*, hrvatski uzima dva sufiksa *-iva* i *-cija*, dok se u poljskome pojavljuje izgovorni latinski oblik *-cja*). Ta bi se imenica mogla tretirati i kao složenica jer se sastoji iz priloga *retro* (unatrag) i *spektiva* (viđenje). Engleska riječ *review* u hrvatskom se može prevesti termi-

nološki kao *pregled*, *smotra* ili *revija*, a svaki od tih termina ima drugo značenje. *Pre-gled* i *s-motra* povezani su s vizualizacijom, s gledanjem i motrenjem.

Imenica *overview* označava aspekt perfektivnoga gledanja, mogućnost da se odjednom pregleda cijelo područje, na što ukazuje engleski prijedlog *over*. Hrvatski i poljski jezik to izražavaju prefiksom *pre-* (*pregled*), polj. *prze-* (*przeгляд*). U sva tri jezika korijen je isti, odnosi se na gledanje: *-view*, *-gled*, *-gląd*. U srpskom jeziku postoji dobar glagol *sagledati* / *sagledavati* koji se često rabi i u hrvatskome jeziku, ali ne postoji imenica **sagled*. Prefiks *sa-* označuje gledanje sa svih strana, a u hrvatskome tu funkciju preuzima prefiks *pre-* koji imenici *pregled* daje značenje gledanja cijeloga prostora, vizualno vladanje nad njim (usp. *imati pregled nad čim* = kontrolirati što).

U navedenom korpusu imenica izdvajamo one koje su pragmemi jer i izvan konteksta imaju dodatno emotivno značenje ili opisuju neki neverbalni znak. Mogu se razlikovati tri tipa ovih pragmemskih imenica. U prvi tip spadaju imenice koje opisuju gestu (*blink/ing* – žmirkanje – *mruganie*; *wink/ing* – namigivanje – *mruganie*). U drugi tip ubrojiti ćemo imenice kojima se opisuje način gledanja. Tu razlikujemo emotivno negativno obojene (*goggl/ing*, *gape/ing*, *stare/ing* – buljenje, zurenje, piljenje, blejanje – *gapienie*) i one koje uz negativnu obojenost (*gaze* – piljenje, blejanje, zurenje, buljenje – *wpatrywanie się*) mogu biti i emotivno neutralne pa nisu pragmemi (*gaze* – gledanje – *patrzenie*). Treći je tip imenice koja je emotivno neutralna, ali u sebi sadrži gestovni opis okretanja i vremensku dimenziju prošloga događaja (*review* – *osvrt* – *rozpatrywanie*) ili pak prostornu dimenziju obuhvaćanja cijeloga prostora pogledom (*overview* – *pregled* – *przeгляд*).

3.1.2. Imenice s dva korijena (složenice) u engleskom jeziku

Pod složenim imenicama smatramo one koje su tvorene od dva različita korijena ili od dvije riječi koje u engleskome čine jednu, pisane zajedno ili odvojene crticom. Radi se uglavnom o dva imenska korijena, ali mogu to biti spojevi drugih vrsta riječi s imenicom (npr. *retro-spection* kao spoj priloga i imenice, *eye-wash* kao spoj imenice i glagola, *eye-ful* kao spoj imenice i pridjeva itd.).

Imenice koje se sastoje od dvije odvojene riječi smatrat ćemo sintagmama iako imaju samo jedno značenje.

Engleski	Hrvatski	Poljski
eyeball	očna jabučica	gałka oczna
eyebrow	obrva	brew
eyeful	vidokrug	widnokrąg
eyeglass	monokl, okular	monokl, okular
eyehole	očna duplja	jama oczna, oczodół
eyelash	trepavica	rzęs
eyelid	vjeđa	powieka
eye-opener	‘razbuđivač’, ono što otvara oči	co otwiera oczy
eye-popper	začuđujuća stvar	rzecz zadziwiająca
eyeshot	vidokrug	widnokrąg
eyesight	vid	wzrok
eyesore	šaka u oko	rażący widok
eyetooth	očnjak	kieł
eyewash	sljeparija, opsjena, obmana	piasek w oczy
eyewitness	svjedok, očevidac	świadek
insight	uvid	wgląd
image	stil, imidž	styl, image
outlook	izgled, svjetonazor, pogled, vidik, horizont	wygląd, światopogląd, horyzont, widok
saucer-eyes	iskolačene, izbečene, izbuljene oči	wybałuszone, wytrzeszczone oczy
sight-seeing	panorama, rezgledavanje	panorama, widok, zwiedzanie
sight-seer	turist	turysta
viewership	gledateljstvo	widzowie
viewpoint	motrište, gledište, stajalište	punkt widzenia, stanowisko

Iz primjera se vidi da se složenice u engleskom jeziku mogu prevesti na poljski i hrvatski u različitim oblicima: kao pojedine imenice, složenice, sintagme ili frazemi (usp. *sljeparija*, *vidokrug*, *izbuljene oči*, *šaka u oko*; *wygląd*, *światopogląd*, *przenikliwe oczy*). Engleske se složenice mogu tvoriti od dvije imenice (napisane zajedno ili odvojene crticom) kao i kombinacijom prijedloga i imenice (*outlook*, *insight*). Zanimljivo je da oblik očiju izaziva često negativne emocije i ironičnost. Tako npr. slika izbuljenih očiju u engleskom bi doslovnom prijevodu bila *oči kao tanjuri*, što osim na okrugli oblik asocira i na veličinu pa to mogu biti velike okrugle oči. Takve oči međutim ne izazivaju negativnu konotaciju, a izbuljene oči još bolje naglašavaju komponentu ružnoće. U hrvatskome se može reći *iskolačene oči*, što se uspoređuje s kolačem. U hrvatskome postoji terminološka metafora *očna jabučica* kojom se označuje izbočeni dio oka.

Engleska složenica *viewpoint* u hrvatskom se može iskazati pomoću dva vizualna korijena: *motr-* i *gled-*, a treći je korijen povezan sa stajanjem (*staja-*

lište, stanovište). U poljskom jeziku postoji sintagma (*punkt widzenia*) i korijen *stan-* (*stanowisko*), također povezan sa stajanjem kao u hrvatskome.

Imenice koje se u hrvatskom i poljskom sastoje od dvije odvojene riječi smatrat ćemo sintagmama (engl. *modifiers*, Biber et al. 1999.) jer imaju samo jedno značenje. Takve sintagme u engleskom se iskazuju pomoću složenica, a u hrvatskom i poljskom se prevode s dvije ili više riječi. No može se dogoditi i obrnuto, da u engleskom postoji složenica (npr. *eyebrow*) koja se u hrvatskom i poljskom jeziku prevodi kao jedan leksem (*obrva – brew*). Treći je slučaj kad u engleskom imamo složenicu, a u poljskome i hrvatskome sintagmu (npr. engl. *saucer-eyes*; hrv. *izbuljene oči*; polj. *wytrzeszczzone oczy*). Zanimljivo je da različiti rječnici engleskoga jezika neke složenice pišu odvojene crticom, a drugi rječnici te iste riječi pišu bez crtice. Često se događa i da neke riječi iz engleskoga ne nalaze prijevoda u nekim rječnicima poljskoga jezika, a u hrvatskome smo pronašli autorov neologizam pod navodnicima (usp. *eye-opener*, hrv. «razbuđivač») kao i frazeologizirani prijevod (*ono što otvara komu oči*). Isto tako često se događa da se spretna engleska složenica na hrvatski i poljski može prevesti samo opisno (npr. *eye-popper*, hrv. *začuđujuća, zapanjujuća stvar*, polj. *rzecz zadziwiająca*). Postoje mogućnosti da se engleska složenica u hrvatskome prevodi kao jednostavan leksem, a u poljskom kao frazem (*eyewash*, hrv. *sljeparija, opsjena*, polj. *piasek w oczy*). Neke se engleske složenice u hrvatskome prevode frazemom, a u poljskome opisno, sintagmom (*eyesore*, hrv. *šaka u oko*, polj. *rażący widok*). I posljednja kombinacija pokazuje da se engleska složenica prevodi u hrvatskom i poljskom jeziku kao derivat (*eyesight*, hrv. *vid*, polj. *wzrok*).

Latinska riječ *retrospection* (*retrospektiva, retrospekcija*) u engleskom, hrvatskom i poljskom predstavlja vizualnu imenicu koja u svakome jeziku dobiva drugi sufiks (u engleskom ostaje latinski sufiks-*tion*, hrvatski uzima dva sufiksa *-iva* i *-cija*, dok se u poljskome pojavljuje izgovorni latinski oblik-*cja*). Ta bi se imenica mogla tretirati kao složenica jer se sastoji iz priloga *retro* (unatrag) i *spection* (gledanje). Ova riječ kao latinska posuđenica funkcionira u sva tri jezika. Druga složenica koja se u engleskome sastoji od priloga i imenice jest *out-look*, a u hrvatskome znači *izgled, pogled* te *svjetonazor* i *vidokrug*. Dok su prve dvije prevedenice derivati, druge su dvije složene iz dviju imenica, a svaka od njih sadrži po jedan korijen vizualnoga značenja (*-zor* i *vid-*).

Imenice koje smo analizirali, a koje su povezane s činom gledanja, ne mogu se sve ubrojiti u pragmeme. U pragmeme možemo ubrojiti samo one imenice u sva tri jezika koje imaju element emocije, modalnosti ili ilokutivnosti. U ovoj smo analizi uveli imenice s vizualnim elementom kako bismo pokazali

koji oblici izvan kontekstualno tvore pragmeme. Jer zapravo, u kontekstu svaka imenica može biti pragmem ako se uporabi u jednom od navedena tri pragmatična značenja, tj. ako je slikovita, metaforična.

3.1.3. Pridjevni vizualni leksemi i pragmemi

Vizualni se pridjevi u engleskome jeziku često ne razlikuju od imenica (npr. *popping*, *blinking*, *monitoring*) ili od glagola (npr. *considerate*, *seen*, *view*, *gape*) pa se samo kontekstualno i u rečenici može odrediti kojoj vrsti riječi pripada takav oblik. U poljskom i hrvatskom pridjev se vidi po svojem obliku i izvan gramatičkoga konteksta. Mali korpus pridjeva poredali smo tako da je engleski prvi jezik, zatim je hrvatski i na kraju poljski.

Engleski	Hrvatski	Poljski
agape	zablenut	zagapiony
big-eyed, saucer-eyed	okat	który ma wielkie oczy
blinking	žmirkav	mrugający
cross-eyed	razrok, škiljav	zezowaty
foreseen, expected, envisaged	predviđen, očekivan	spodziewany, oczekiwany
goggle-eyed, pop-eyed	izbuljen, izbečen, iskečen, izbeljen	wybulaszony
obvious	očit, oćigledan	oczywisty
overlooked (not noticed)	previđen	przegapiony
overlooked	pregledan	przejrzysty
popping	izbečen, zablenut	zagapiony
popping eyes	izbuljenih očiju	wyłupiasty
pop-eyed, goggle-eyed, lobster-eyed	buljook, okat	wyłupiasty
seen	viđen	widziany
thoughtful, considerate	uviđavan, obziran, pažljiv, pozoran	ogłędny, rozważny, uważny, baczny
wall-eyed	razrok	zezowaty

Kad analiziramo ovaj mali korpus pridjeva, vidimo da se veći broj primjera sastoji od opisa osobe raširenih očiju (*agape*, *big-eyed*, *goggle-eyed*, *pop-eyed*, *lobster-eyed*, *popping*, *popping-eyes*). To je ujedno i najuočljivija gesta koja se pojavljuje u različitim tipovima emocije: kod čuđenja, divljenja, straha, ljutnje, radosti). Manji broj emocija vezan je uz sužavanje očiju (gađenje, ironija, tuga).

Očna mana razrokosti opisana je pomoću dva pragmemata (*wall-eyed* i *cross-eyed*).

Složeni pridjevi sastoje se od prijedloga i pridjeva (*overlooked*). U hrvatskome su dva oblika složenih pridjeva povezana s korjenom gledanja: *u-viđavan* i *ob-ziran*. Slično je i s poljskim oblikom *o-ględny*.

3.1.4. Glagolski vizualni leksemi i pragmemi

Marcel Kušar još je početkom 20. stoljeća u svom djelu „Narodno blago” pisao da je „vid najplemenitije osjetilo, to je naš narod stvorio mnoštvo riječi i izraza za pojam gledanja i viđenja. Tako kao gledati slično značenje imaju glagoli: *motriti* (gledati potanko), *paziti* (gledati pomnjivo), *viriti* (gledati tako da se gledaocu ne vidi cijelo tijelo, nego ponajviše samo jedno ili obadvije oči, n. pr. *viriti* kroz prozor, iza vrata, *kao miš iz trica*, *kao spuž iz ljuske*), *piljiti*, *piždriti* ili *gviriti* (gledati uprtim očima, ne skidati oka s čega) /.../, *buljiti* (gledati rastvorenim očima), *zijati*, *zuriti* ili *blejati* (gledati otvorenih ustiju ne znajući što je ili ne misleći /.../, *blenuti* (gledati bez svijesti od čuda ili straha) /.../. Od složenih da navedemo najprije glagole istoga značenja: *sagledati*, *namotriti*, *smotriti*, *zazreti*, *zamjeriti*, *upaziti*, *uočiti* koga ili što, t. j. ugledati. – Drugi su složeni glagoli: *dogledati* koji znači i ugledati što nadaleko, dokle se može vidjeti /.../ i svršiti gledati /.../, *izglédati* ili *poglédati*: očekivati gledajući /.../ – *zglédati se*: poglédati jedan drugoga /.../ *progledati*: pogledati kroza što /.../ pak steći vid (Slijepci progledaše), onda malo pogledati (Daj mi knjigu da je progledam) – *nazreti* ili *pripaziti*: kao slabo vidjeti (Nazreo, pripazio sam ga u mraku. /.../ – *prizirati se* ili *prividati se* komu što: pričinjati se komu da vidi što /.../ – *zapaziti*: ugledati i zapamtiti /.../.” (str. 72/3). Iz ovog kratkog citata vidi se da su još prije 100 godina filolozi koji su razmišljali o jeziku izdvojili vizualne glagole, imenice i pridjeve te, što je još zanimljivije, i frazeme. U ovom nabranjanju glagola možemo vidjeti da su neki zastarjeli (*namotriti*, *zazreti*, *upaziti*, *prizirati se*).

Vizualne glagole Biber naziva *perception verbs* te uočava da su to glagoli obraćanja (*verbs of attitude*) i emotivni glagoli *verbs of emotion* (Biber 1999:686). Uspoređujući ovaj tip vizualnih emotivnih glagola, izdvojili smo glagole s različitim oblicima korijena:

Engleski	Hrvatski	Poljski
condone	promatrati, pronicati	patrzeć, postrzegać
goggle	buljiti	gapić się
observe	promatrati, opservirati	patrzeć, obserwować
respect	cijeniti, respektirati	szanować, respektować
see	vidjeti, pogledati; gledati	widzieć, spojrzeć, zobaczyć; patrzeć, oglądać
stare	buljiti	gapić się
watch	gledati, razgledavati, pregledavati	patrzeć, oglądać

Glagol *respect* uključili smo radi latinskoga korjena *spectare*, što označuje također gledanje, ali radi se o gledanju u visinu jer onoga koga cijenimo, stavljamo iznad ostalih.

Ostali glagoli u engleskome imaju isti oblik kao i imenice (npr. *glance*, *glimpse*, *look*). *To glimpse* se prevodi kao *zabljesnuti*, *načas se ukazati*, *baciti pogled*, a na poljskome glasi: *przelotnie rzucić okiem*. U sva tri jezika radi se o vremenskoj dimenziji pogleda koji se odvija u kratkom roku poput bljeska svjetlosti.

Pragmetski vizualni glagoli ukazuju na načine gledanja: *glane*, *glimpse*. Ovi su brzi pogledi neprevedivi na hrvatski i poljski jednom riječju, već zahtijevaju uporabu frazema. Suprotno njima, trajni glagoli označuju da se pogled dulje zadržava na objektu. Takvi su glagoli posebno pragmatički obilježeni (*stare – buljiti – gapić się*).

Glagol *see* ima posebne oblike za imenicu (*sight*) i pridjev (*seen*). Specifičan je u hrvatskome i poljskome jer ima nekoliko sinonimnih svršenih oblika te posve drukčiji korjen za nesvršeni aspekt (usp. *gledati–vidjeti*, *patrzeć–zobaczyć–widzieć* kao i primjere navedene u tablici).

Glagol *watch* ima u engleskome isti oblik kao imenica drugoga značenja: *watch* (sat, ura – na njega se gleda pa je tako dobio ime u engleskome), dok se u hrvatskome i poljskome za ovu imenicu rabe posuđenice (hrv. *sat* iz turskoga, polj. *zegarek* iz njemačkoga). I engleski glagol *look* ima isti oblik kao imenica, dok se u hrvatskome i poljskome na prefigurani imenički korijen dodaje glagolski infinitivni sufiks (hrv. *izgled-ati*, polj. *wygląd-ać*) te se tako razlikuju glagoli od imenica.

U hrvatskome povratni glagoli označuju istovremeno gledanje jedan drugoga, tj. uzajamnu radnju gledanja: *gledati se*, *ogledati se*, *vidjeti se / viđati se*. Povratni glagol *osvrnuti se*, *obazrijeti se / obazirati se* ne označuje uzajamnu radnju, nego pravu povratnost, tj. okretanje glave samoga govornika unatrag ili uokolo.

Hrvatski i poljski glagoli imaju svršeni i nesvršeni aspekt koji se katkada izriče i supletivnim oblicima: *gledati – vidjeti (patrzeć, oglądać – zobaczyć)*.

Mnogi glagoli imaju u hrvatskome i iterativno značenje ponavljanja radnje: *viđati (se), zavirivati, provirivati, pogledavati, žmirkati*.

Isto tako neki glagoli imaju trenutnu radnju u engleskome, dok se u hrvatskome i poljskome ta trenutačnost ne može prevesti glagolom (*glimpse – pogledati na brzinu, u tren oka, baciti pogled*). Neki glagoli ne mogu imati trenutnu radnju ili se ona rjeđe rabi (npr. *žmiriti – zažmiriti* (nesvršeni i svršeni oblici), *žmirkati – iterativni oblik, – *žmirnuti* se obično ne rabi, a označuje trenutnu radnju koja se dogodila samo jednom).

Katkada vizualni glagol može dobiti sasvim drugo preneseno značenje (npr. *obazirati se – može značiti osvrnati se, a preneseno je značenje biti pažljiv, obazriv i odgovarati na izrečeno, komentirati*).

Čini se da engleski vizualni glagoli imaju aspekt sadržan u značenju. Tako npr. glagoli *squint, wink, observe (žmiriti, namigivati, promatrati)* mogu u hrvatskome biti prevedeni nesvršenim glagolskim vidom, dok je *glimpse, glance* po značenju svršen, odnosno čak trenutan pa se u hrvatskome i poljskome mora dodati prilog za opis brzine (*trenutačno pogledati*).

Glagol *blink* označuje iterativnu radnju ritmičnoga bljeskanja pa se često i u hrvatskome rabi ovaj engleski oblik s hrvatskim infinitivom: *blinkati*. Bujas ga prevodi svršenim trenutnim glagolom: *trepnuti*, što je u hrvatskome povezano s treptanjem oka, dok nesvršeni ili iterativni oblik *treperiti* označuje ritmično ponavljanje prekidanja svjetlosnih valova, a ne spuštanje i dizanje očnih kapaka. Isti engleski oblik može imati oba značenja, dok se u hrvatskome razlikuje micanje očnih kapaka (koje u biti označuje također prekide dotoka svjetla) od prekida svjetlosnih valova.

Glagol *škiljiti* u hrvatskome označuje gledanja pritvorenim očima, a uzrok takvoga gledanja može biti jaka svjetlost koja smeta očima pa se kapci spuštaju ili može označavati smetnje u vidu, slabovidnost. U poljskom jeziku to bi se moglo prevesti kao *mrugać*, ali to odgovara hrvatskomu *žmirkati*, tj. višekratnom zatvaranju i otvaranju očnih kapaka. Kod škiljenja se očni kapci ne zatvaraju do kraja, nego ostaju poluotvoreni, a radnja je popraćena još smrknutošću i podizanjem mišića obraza, dok kod žmirkanja to nije neophodno.

3.1.5. Vizualne sintagme i kolokacije (*collocations, modifiers*)

Sintagmu čine dvije odvojene riječi koje opisuju jedan pojam, ali nisu nerazdvojno povezane (npr. uz imenicu *view* mogu u kolokaciji stajati *private view, fine view, general view, broad/wide view*). Ovakve se sintagme mogu

tretirati kao složenice, ali im se sastavnice pišu odvojeno kako bi se naglasila njihova sloboda spajanja (npr. *eyes* se mogu spojiti s pridjevima *popping*, *google* i drugima pa zajedno s njima tvore jedno značenje, ali njezine sastavnice zadržavaju svoja pojedinačna značenja. Pridjev u sintagmi ima funkciju opisivivanja kao i svi pridjevi, imenica ima samostalno leksično značenje. Ovakve sintagme Biber i dr. zovu *modifikatorima* (modifiers) i razlikuju *premodifier* i *postmodifier* (npr. **a special project** i **a block behind** (op. cit. str. 574/575).

Naš pojam sintagme ipak označuje čvršću povezanost dviju riječi koje zajedno tvore jedan pojam, kao što to u engleskome na primjer čine ove pragemske sintagme:

Engleski	Hrvatski	Poljski
full view	potpun pregled	przeгляд całościowy
fine view	lijep pogled	piękny widok
goggle eyes	izbuljene oči	wytrzeszczone (wybałuszone) oczy
dubble vision	dvostruka slika	podwójne widzenie, podwójny obraz
popping eyes	izbuljene oči	wybałuszone oczy
private view	osobni pogled, stanovište	osobiste spojrzzenie, własny pogląd

3.1.6. Vizualni pragmafrazemi

Za razliku od sintagmi, gdje riječi mogu biti labavo povezane, riječi u frazemima nerazdvojno su povezane tvoreći samo jedno značenje, tj. jedan pojam. Ali ono što je u jednom jeziku frazem, u drugome ne mora biti. Tako npr. rečenica u engleskome jeziku ne sadrži frazem (idiom): *windows with a fine view of the sea*, dok se u hrvatskome to frazeologiziralo: *prozori s pogledom <na more>*. I obrnuto, ono što je u engleskome idiom (*to take a long view*), u hrvatskome ne mora biti: *biti dalekovidan, misliti unaprijed na posljedice; to take a short view – misliti kratkoročno, ne biti dalekovidan*. A postoji i mogućnost da u oba jezika nalazimo frazem: *to keep in view – imati pred očima, imati u vidu, držati na umu; mieć przed oczyma*

U Bujasovu rječniku (Bujas 2001a i b) pronašli smo neke frazeme kojih nije bilo u Poljsko-engleskim idiomima D. Wolfram-Romanowske i dr. (2005.). To su sljedeći pragmafrazemi:

- at a **glance** – na prvi **pogled** – od pierwszego **wejrzenia**, na pierwszy rzut **oka**
- at **eye-blinking** speed – munjevitom brzinom, dok **okom trepneš**, brzinom munje; we **mgnieniu oka**
- at first **sight** – prima **vista**, na prvi pogled – prima **vista**, od pierwszego wejrzenia

- catch a **glimpse** – uloviti **pogled** – uchwycić spojrzenie
- disappear **form sight** – nestati iz **vida** – zniknąć **z oczu**
- forty **winks** – sklopiti **oči**, zadrijemati – zdrzemnąć się, uciąć drzemkę
- hang on by the **eyelids** – visiti o niti, očajnički se boriti, hvatati se za slamku – chwytać się jak tonący brzytwy
- have a **glance** at – baciti oko, baciti **pogled** – rzucić **okiem**
- in a **wink** – u **tren oka** – w tej chwili, w tym momencie, nagle
- **look** into each other's **eyes** – **gledati se u oči** – **patrzeć** sobie **w oczy**
- **look** right **into** somebody's **eyes** – **gledati** komu ravno **u oči** – **patrzeć** komu prosto **w oczy**
- lost from **view** – izgubiti se iz **vida** – stracić **z widoku**, zniknąć **z widoku**
- maintain **eye-contact** – zadržati **pogled** – stać **patrzac**, trzymać **wzrok**
- not sleep a **wink** – (ni) **oka** ne sklopiti – nie zmrużyć **oka**
- open one's **eyes** wide – širom otvoriti (izbuljiti) **oči** – **zagapić się**
- (not) pick somebody's **eyes** out - (ne) iskopati komu **oči** – (nie) wykolic komuś **oka**
- **wink** at me – **namigni** mi – **mrugnij okiem** do mnie
- up to one's **eyeballs** – do usiju, do vrata, do grla, totalno – po uszy

Prema englesko-poljskom rječniku idioma (Wolfram-Romanowska i dr. 2005.) izdvojili smo samo frazeme sa sastavnicom *eye* i njezinim složenicama. Usporedili smo engleski i poljski s hrvatskim frazemima. Poljski su autori u frazeme ubrojili i neke poslovice koje smo posebno odvojili jer su poslovice, za razliku od frazema, cijele rečenice.

Ekvivalentni frazemi u sva tri jezika sa sastavnicom *eye* mogu u hrvatskome i poljskome ovu sastavnicu imati u nominativu ili u nekom drugom padežu (instrumental, genitiv) te u jednini ili u množini.

Frazemi *oka* u jednini (*eye*) i u različitim padežima za hrvatski i poljski jezik:

- have a (good) **eye** for something – imati dobro **oko** za što (imati dobro zapažanje) – mieć (dobre) **oko** do czegoś
- in the twinkling of an **eye** – dok **okom** trepneš – w **oka** mgnieniu
- notice/ see something out of the corner of one's **eye** – vidjeti/ gledati što krajikom **oka** – zauważyć/ zobaczyć coś kątem **oka**
- with naked **eye** – gołim **okom** – gołym **okiem**.

Frazemi mogu sadržavati leksem *oko*, ali u engleskom u jednini, a u poljskom i hrvatskome u množini:

• look somebody straight in the **eye** – gledati ravno u **oči** – patrzeć / spojrzeć komuś prosto w **oczy**

Engleski idiomi s množinskom komponentom *eyes* odgovaraju hrvatskim i poljskim idiomima sa sastavnicom *oči*; *oczy* u nominativu množine:

- close/shut one's **eyes** (to something) – zatvarati **oči** pred čime (na što) – przymykać / zamykać na coś **oczy**
- cry one's **eyes** out – **oči** isplakati za kim – wyplakiwać sobie **oczy**
- open somebody's **eyes** (to something) – otvoriti komu **oči** (na što) – otworzyć komuś **oczy** (na coś)
- throw dust in somebody's **eyes** – sipati komu prašinu u **oči** – sypać komuś piaskiem w **oczy**

Iz rječnika izdvajamo ekvivalentne poslovice kojima sastavnica *oko* u hrvatskome i poljskome varira s obzirom na padež i broj, a u engleskome je razlika samo u broju:

- an **eye** for an eye (a tooth for a tooth) – **oko** za oko, zub za zub – **oko** za oko, ząb za ząb
- crows will not pick out crows' **eyes** – vrana vrani **oči** ne iskopa – kruk krukowi **oka** nie wykole

Poslovice sa sastavnicom *oka* mogu se razlikovati u hrvatskome s ponešto izmijenjenom rečenicom. Obje poslovice ekvivalentne su u engleskome i poljskome, dok se u hrvatskome minimalno razlikuju u glagolu:

- what the **eye** doesn't see, the heart doesn't grieve for (over) – daleko od **očiju**, daleko od srca – czego **oko** nie widzi, tego sercu nie żal
- the master's **eye** fattens the horse (the master's **eye** makes the horse fat) – gospodarovo **oko** konja goji – pańskie **oko** konia tuczy

Frazemimi sa sastavnicom *oči* u različitim padežima (instrumental i genitiv) i u pluralu:

- bags under one's **eyes** – vrećice **pod očima**, natečene **oči** – worki/ worry pod **oczyma**
- (do something) with one's **eyes** closed – raditi što zatvorenih **očiju** – robić coś z zamkniętymi **oczami**
- in somebody's **eyes** – u čijim **očima**, po čijem mišljenju – w czyichś **oczach**
- keep one's **eyes/ears** (eyes and ears) – otvorenih **očiju** i ušiju, otvoriti **oči** i uši – mieć **oczy/uszy** (*oczy* i *uszy*) otwarte
- not believe/credit one's **eyes/ears** – ne vjerovati svojim **očima/ušima** – nie wierzyć własnym **oczom/uszom**

- not take one's **eyes** off somebody/something – ne odvajati **oči** od koga/od čega – nie odrywać od kogoś/od czegoś **oczu**/wzroku
- scratch somebody's **eyes** out – skočiti komu u **oči** – wydrapać komuś **oczy**
- the scales fell (dropped) from somebody's **eyes** – nekomu su se otvorile **oči**, netko je progledao – łuski spadły komuś **z oczu**
- with fear/ desperation/ sadness etc. in one's **eyes** – sa strahom/ s očajem/ s tugom itd. u **očima** – ze strachem (z rozpaczą, ze smutkiem itp.) w **oczach**

Mnogi frazemi razlikuju se samo u vizualnim leksemima pa ih ubrajamo u djelomično ekvivalentne frazeme. Dok u engleskom jeziku nalazimo dvostruki vizualni leksem *bird's eye* i *view*, u hrvatskom jeziku javljaju se drugi vizualni leksemi: *perspektiva*, *pogled*. Poljski vizualni leksemi *widok* i *wzrok* pojavljuju se u poljskom prijevodu frazema.

- a bird's-eye **view** – iz ptičje **perspektive** – **widok** z lotu ptaka
- as far as the **eye** can reach – dokle **pogled** seže – jak (daleko) **okiem** sięgnąć
- measure somebody/ something with one's **eye**; size somebody/ something up – mjeriti koga **pogledom** – zmierzyć kogoś/ coś **wzrokiem**

Dok poljski i hrvatski vizualni frazemi imaju različite vizualne sastavnice, u engleskom je uključena komponenta *eyes*:

- drop (lower) one's **eyes** – spustiti **pogled** – opuścić/ spuścić **oczy**/ **wzrok**
- feast one's **eyes** (up)on something – **ne moći se nagledati** koga/čega, uživati gledajući koga/što – sycić **wzrok** /oczy czymś
- have shadows under the (one's) **eyes** – imati **podočnjake** – mieć cienie **pod oczyma**
- strain one's **eyes** – treba dobro otvoriti **oči**, dobro gledati da se što vidi, napinjati **oči** – natężyć/ wyteżać **wzrok**

Ostale vizualne komponente ne pokazuju ekvivalenciju s engleskim, imaju je samo poljski i hrvatski:

EYEBALL – očna jabučica – gałka oczna

- eyeball to **eyeball** – u četiri **oka** – oko w oko

EYESHOT – pogled - wzrok

- within **eyeshot** (within sight) – biti na **oku** – w zasięgu **wzroku**

EYELID – vjeđa, očni kapak – powieka

- **wink** at (**connive** at, **condone**) – zatvoriti **oči** na što, gledati komu **kroz prste** – patrzeć z przymrużonymi **oczami**

- without batting an **eyelid** – da ni **okom** ne trepne – bez zmruženia **powieki** (**powiek**, **oka**), bez mrugnięcia **powieką**.

4. Vizualni pragmemi i pragmafrazemi boja

Boje doživljavamo zahvaljujući mogućnosti oka da prima svjetlost. Zato smo pragme i pragmafrazeme boje uvrstili u vizualnu komunikaciju.

U hrvatskom jeziku riječ boja je turcizam, poljski rabi riječ *kolor*, što je iz latinskoga i *barwa* iz njemačkoga, ruski jezik za boju je uzeo metaforični naziv *cvijet*, a u staroslavenskome se boja označavala riječju **mastь*, što se danas zadržalo za boju životinjskoga krzna, te **kvěť*, što je u hrvatskome i u poljskome promijenilo značenje u *cvijet* (polj. kwiat), a u ruskome je ostalo primarno značenje boje (usp. Gluhak 1993:139)

Formalno se **pragmemi** boja mogu izricati **leksemima** (*pozelenjeti, pocrvenjeti; blijedost, sivilo*; polj. *blady, szarzyzna*), **usporedbama** (*bijel kao zid, crven kao rak, blijed kao krpa; biały/blady jak ściana, czerwony jak burak*) i **frazemima** koje zbog uporabe nekog od pragme kao značenjske sastavnice zovemo **pragmafrazemima**. Kada su im sastavnice pragme boja, onda su to pragmafrazemi boja.

Milka Ivić (1995:98/99) u svojoj zbirci rasprava *O zelenom konju* navodi da u narodnoj pjesmi, gdje se često uz životinje javljaju boje koje ih opisuju, katkada može doći i do uporabe dvije boje odjednom («*Doleti joj siv zelen sokole*»). *Sivi sokol* simbol je hrabrosti, neustrašivosti pa se često i junaci iz narodne pjesme nazivaju sokolovima. Dakle, sintagma *sivi sokol* u narodnoj se pjesmi rabi kao metafora, a u Domovinskome su ratu različite brigade imale nazive ubojitih, oštrih, opasnih životinja (tigrovi, sokolovi itd.).

M. Kita i E. Polański u svome su tematskome rječniku naveli čak 21 sinonim za sivu boju (*szary = antracytowy, brudnoszary, ciemnoszary, gołębi, jasnoszary, mysi, ołowiany, perlowszary, perlowy, popielaty, posiwiały, przyprószony siwizną, siwy, srebrzystoszary, srebrzysty, stalowszary, stalowy, szarawy, szary, szpakowaty, zszarzały* /str. 73/). Radi se tu uglavnom o metaforama (*antracitan, biseran, pepeljast, srebrnast* itd.) ili o složenicama (*svjetlosiv, tamnosiv*, itd.).

Može se nadalje govoriti i o opoziciji *zdravih i nezdravih* boja kad se radi o ljudskom tenu (ibid. str. 39). Tako *bljedoća, žutilo* i *crvenilo* kože označuju obično bolest, dok se *rumenilo* smatra zdravom bojom obraza. Modrice na koži dobile su naziv po *modroj* boji, dok je *siva* ili *plava* boja kože oznaka za mrtvo tkivo, a *sivilo* opća imenica za beživotnost, mrtvilo, dosadu, maglovito zimsko vrijeme, što označuje da prema takvoj boji imamo emotivno negativan stav.

Iako tvorena istim sufiksom kao *plavilo* ili *crvenilo*, riječ *zelenilo*, tj. skupan naziv za nasade, izaziva pozitivnu konotaciju jer nas podsjeća na parkove, odmor, šetnju, svjež zrak. *Plavetnilo* je povezano s bojom vedroga neba i izaziva pozitivne osjećaje za razliku od *sivila* koje u ljudi izaziva potištenost.

Vidimo da u svakom jeziku postoje ne samo jezične, nego i kulturološke i pragmatične razlike u nazivima boja. Neke su boje arhaične i čuvaju se još samo u sintagmama tipa *sinje more*, *sinji galeb*. Za galeba znamo da je siv, dok za more kažemo danas *plavo more*. U poljskome se ta boja očuvala u nazivu ptice *synogarlica*. Isto tako nijansa sivoga može se nazvati *surim*, što se običava dodati orlu (*suri orao*) i tada ta boja izaziva dodatnu snagu i divljinu koja se pripisuje ovoj ptici.

Ovakvi bi se oblici za boje mogli nizati još dugo, ali što je u tim oblicima vezano uz pragmalingvistično viđenje i značenje boja? Odgovaram: ono čime možemo utjecati na ljudske emocije i raspoloženje. Razlikuju se u pragmatički boje koje u frazemima ili leksemima odaju pozitivnu energiju i pozitivne emocije (npr. *plavetnilo*, *plavo more*, *rumeni obrazi*) i negativnu energiju i negativne emocije (npr. *crvenilo*, *žutilo*, *sivilo*, *crnina*, *mrkla noć*, *crni cigarin*; *ciemna robota*, *cichociemny*).

4.1. Višebojnost kao pragmem

Kada se više boja nađe na okupu, a nijedna se posebno ne izdvaja, postoji za to jedan pojam – *šarenilo*. Kao pragmem ova riječ može se shvaćati pozitivno, tada označuje nešto lijepo, raznoliko, *šaroliko*, *raznobojno*. Međutim, stvar je ukusa ako se komu ne sviđa šarena tkanina, slika itd. Ako za koga kažemo da je *šaren*, to opet ima negativno preneseno značenje, takva je osoba lažljiva, prevrtljiva, mijenja mišljenja ili radi sumnjive stvari. Kad nekoga nazovemo *šarenbaćem*, to označuje da po našem mišljenju nema ukusa u oblačenju. Sintagma *šaroliko društvo* više nema veze s bojom, nego je metafora za različite tipove ljudi na okupu.

Šarenilo ima korijen *šar-*, a šara je ukras, uzorak, što je prema Gluhaku i osnovno značenje – ukrašavanje. U poljskom *krasić* znači ukrašavati, bojiti, npr. jaja. U etimologiji šarenoga temeljno je značenje u hrvatskom jeziku upravo boja, ali na implicitan način. U poljskome je međutim korijen *szar-* raobljen za sivu boju, dakle za odsutnost boje. Glagol *šarati* kao pragmem metaforično označuje varanje bračnoga druga, odnosno radnju sa skrivenim (lošim) namjerama.

U ovu skupinu višebojnosti spada i leksem *trobojnica* (tal. *tricolori*) koja je simbol za trobojnu zastavu. Dok Hrvatima trobojnica znači *crven-bijeli-plavi*,

za Talijane su to crvena-bijela-zelena boja zastave. Ovakvi državni simboli također se mogu smatrati pragmemima i kulturemina jer izazivaju u svakom narodu ponos. Za Nijemce to je *crna-narančasta-žuta* boja zastave. Vidimo da je zastava ženskoga roda, a trobojnica (također ž. roda!) se iskazuje u muškom rodu pridjeva, možda zato što se misli na *stijeg, barjak*.

4.2. Dvobojnost kao opozicija boja

Svaka boja može imati opoziciju nijanse (svijetlo – tamno), npr. *svjetlocrvena – tamnocrvena, svjetloplava – tamnoplava* itd. Svijetlo i tamno odnose se na količinu svjetla. Tamna boja ima manje svjetla, a sasvim bez svjetla je crna boja, dok najveću količinu svjetla ima bijela boja. Međutim, ove navedene suprotnosti u nijansama ne nose pragmatična značenja.

U semantičkoj i pragmatičkoj opoziciji javljaju se zajedno crna i bijela boja u frazemima obaju jezika. Npr. *crno na bijelo (bijelom), czarno (czarne) na białym* u oba jezika znači nešto jasno, nesumnjivo, izrazito, što se može smatrati pozitivnim. Ovakvim se suprotnostima naglašava istinitost čega (kao što su istinita crna slova na bijelome papiru).

U poljskim smo frazeološkim rječnicima našli više ovakvih nasuprotnih frazema, ali u negativnome značenju: *ani czarno (czarne), ani biało (białe)* – u prijevodu: *niti smrdi nit' miriši*, tj. nešto neodređeno, neodlučno, bezizražajno. *Z białego robić czarne /z czarnego białe/* u prijevodu: *za bijelo reći da je crno*, znači preokretati, predstavljati što drukčije nego jest, obrtati stvari. Zatim se u poljskome jeziku iskazuje neodlučnost (hrvatski bi adekvatni frazemi bili: *ne biti ni za ni protiv, ne reći ni da ni ne*) te gledanje naopačke, izokrenuto. U potonja dva frazema možemo govoriti o pragmafrazemima jer se njima označuje modalnost (lažnost, neistinitost) i emocionalnost (neodlučnost i bezizražajnost).

Čuvati bijele novce za crne dane opozicija je dobra i zla (dobro je imati egzistenciju, a zlo je kad se bez nje ostane). Ovaj frazopragmem navodi A. Hrnjak (2005:58), a nisam ga pronašla u poljskim frazeološkim rječnicima.

Sintagma *biały murzyn* (doslovce: *bijeli crnac*) znači da bijelac radi kao crnac, tj. da je iskorištavan.

U hrvatskome se *bijelo roblje* odnosi na djevojke koje prodaju za hareme ili za javne kuće. Roblje su uvijek bili crnci pa se *bijelo roblje* može smatrati opozicijom bijelo – crno.

Osim opozicije *crno – bijelo* postoji u poljskome opozicija *biało – ciemno* (bijelo nasuprot tamnome): *biała karta* = prazna, čista, nepoznata, dok je *ciemna karta* razdoblje nesreće i neuspjeha.

Osim opozicija pragmemi se mogu sastojati i iz dvije boje. Tako se u poljskome pod pojmom *biało-czerwoni* krije nacionalno poljsko ime (naime, poljska zastava sastoji se od bijele i crvene boje pa se metaforom boja iskazuju Poljaci kao nacionalno biće). U hrvatskome se ne može tom metaforom nazivati Hrvate.

U fiziološkom smislu u opoziciji stoje crvena i bijela, tj. blijeda boja lica (*pocrveniti, zacrveniti se* nasuprot *pobljediti, probljediti, pobijeliti*). Crvenilo lica označava ljutnju, stid ili bolest, a bljedilo – strah ili bolest. Jedna boja isključuje mogućnost istovremene pojave druge boje.

4.3. Pojedinačne boje u pragmemima i pragmafrazemima

4.3.1. Bijela boja

Bijela je boja zastupljena u mnogim pragmemima obaju jezika. Tako se povećani stupanj bjeline iskazuje tautološkim pragmemima *biel bjelcat* (*biały białusieńki*), a u rječniku WSF navedene su brojne sintagme i frazemi s bijelom bojom, npr. *biały tango* (*walc* itp.) kulturološki je pragmem za ples u kojemu dame biraju. *Biały kruk* (doslovno: *bijela vrana*) u poljskome se odnosi na rijetku knjigu do koje se teško može doći. I u hrvatskome postoji sintagma *bijela vrana*, ali ona znači osobu koja se ističe nekom negativnom osobinom. U poljskome i u hrvatskome se za takvu osobu kaže da je *crna ovca* (*czarna/parszywa owca*).

Većina navedenih frazema s bijelom bojom kao sastavnicom neočekivano ima negativne konotacije pa ih svrstavamo u negativno obojene pragmafrazeme. Za očekivati bi bilo da su negativni frazemi s crnom bojom, ali iz primjera se vidi kako i bijela boja može označavati nešto loše.

Do białego rana (*dnia*) vremenski je pragmem koji znači: *u sitne sate*, tj. vrlo rano, u cik zore, a obično se odnosi na kasno vraćanje kući nakon terevenke, pijančevanja, bančenja.

Do białego (*do užarenosti, do usijanja*) i *dostawać białej gorączki* (doslovce: dobivati bijelu groznicu, tj. šiziti, luditi, pjeniti se) pragmemi su kojima se iskazuje ljutnja (u hrvatskome se to iskazuje i užarenošću koja pokazuje žestinu svađe).

Čuđenje da se što ružno može dogoditi po danu, a ne noću kada se ne vidi, iskazuje se u poljskome i hrvatskome slično: nešto se ružno dogodilo *u pol bijela dana*, polj. (rozboj *w biały dzień*) odnosno: razbojstvo ili zločin na očigled svih.

U oba jezika bolest pijanstva, *delirium tremens*, opisuje se po manifestacijama: *vidjeti bijele miševe; widzieć białe myszki*.

Białe małżeństwo sintagma je u poljskome jeziku kojom se pomoću eufemizma iskazuje pojam za nekonzumirani brak. Bijela boja, kao što vidimo, ne simbolizira uvijek dobrotu, čistoću i svjetlost.

Tako frazem *zestać kogoś na białe niedźwiedzie* (doslovno: poslati u lov na bijele medvjede) u poljskome jeziku znači: poslati koga u izgnanstvo u Sibir.

U oba jezika frazem *u bijelim rukavicama* označuje kakvu sumnjivu radnju koja se radi lukavo i nevidljivo, uvijeno, naoko pristojno i legalno.

Negativno se zatim shvaća stanje bolesti ili uplašnosti. Netko može biti *bijel* (*blijed*) kao zid (*kreč, krpa*) ili *biały* (*blady*) jak ściana (*papier, płótno, kre-da, chusta, śmierć*), a kontekst nam kazuje radi li se o uplašnosti ili o bolesti.

Gledati bijelo znači: izbuljiti oči od iznenađenja ili neznanja i u poljskome nema adekvatnoga pragmafrazema s bijelom bojom.

Zemljopisno-povijesni termin *Bijela Hrvatska* odnosi se na zapadnu stranu svijeta, odnosno na veliku zemlju. Naime, u prairanskom jeziku strane svijeta imenovale su se bojama. Zapad je simbolizirao naziv bijele boje, istok zelene, jug crvene, a sjever crne boje (usp. Wojciechowski i Nosić).

Čekati princa na bijelu konju znači izbirljivu djevojku koja čeka idealnoga muža. Bijeli konj simbolizira dobrotu, a princ bogatstvo, o čemu sanjaju svi ženski likovi iz bajke, ali i iz realnoga svijeta. U poljskom jeziku poznata je poslovice *Święty Marcin na białym koniu jedzie*, ali ovdje bjelina označuje nadolazak snijega. Postoji i u poljskom termin *księż na białym koniu* u istom značenju kao u hrvatskom jeziku.

Za nordijske turiste kaže se u šali da su *bijeli kao sir*, što je i pogrdno jer je za očekivati na moru preplanulu put. U istom se značenju takve bijele turiste naziva *jogurtima* (polj. *twarożki*), što je metafora za bijelu put.

4.3.2. Crna boja

Crna boja može imati i pozitivne konotacije, kao što bijela nosi negativne. Tako se na primjer ljepota crne kose i crnih očiju može izraziti usporedbom ili metaforom s ugljenom, a da nema loših konotacija (*oči kao dva užarena ugljena, kosa crna kao ugljen*). Isto tako crna boja konjske dlake doživljuje se pozitivno pa se *vrani konj* smatra čim lijepim. *Crni kontinent* (*czarny kontynent*) simbolizira Afriku te ima neutralno značenje. U poljskome se govori za jaču ili slabiju kavu *mała* ili *duża czarna* (u hrvatskome je to kratka ili duga kava), a *pół czarnej* u poljskoj kulturi odnosi se na pola šalice crne kave bez mlijeka ili vrhnja. Dakle, ovdje se crna boja odnosi na prehrambene kultureme.

Međutim, u većini primjera crna boja ima negativnu konotaciju. *Crna knjiga* (*lista*), polj. *czarna księga* (*lista*) odnosi se na popis nepoželjnih osoba u

društvu. U hrvatskome nema sintagme *czarna robota* koja u poljskome ne znači *rad na crno*, nego *crnčenje*, teški fizički rad koji je slabo plaćen i prljav (ovo ne treba brkati s hrvatskim frazomom *prljav posao*, *prljava rabota* što znači: ilegalan, nečist, mutan posao, često i plaćeno ubojstvo).

Czarna rozpacz je velika tuga i jad, očaj, dakle vrlo negativan osjećaj.

Czarny rynek odnosi se na gospodarski pojam koji se u hrvatskom izriče ili kao *crna burza*, *crno tržište* ili kao *siva ekonomija*. I ovaj naziv označuje za društvo i državu negativnu pojavu – nekontroliranu prodaju bez plaćanja poreza.

U oba jezika postoji pragmafrazem *gledati kroz crne naočale* (*patrzyć przez czarne / ciemne okulary*), a odnosi se na crno ili negativno gledanje čega ili na osobu za koju se kaže da je pesimist, tj. da crno gleda na stvari i pojave. Slično znači frazem *przedstawiać / malować / widzieć coś w czarnych barwach / kolorach* – predstavljati / bojiti / vidjeti / gledati što crno (kroz crne naočale).

U hrvatskome postoji pragmem *crni petak* i pragmafrazem *ostaviti što za crne dane*, a u poljskome je to *czarna godzina* (*zostawić coś / odłożyć coś na czarną godzinę*). Radi se o trenutcima kada nas napusti sreća, nemamo novaca, izgubimo posao i sl.

Crni petak u hrvatskome označuje dan kada nam ništa ne polazi za rukom. A. Hrnjak osim crne boje koja se «u najvećem broju kultura povezuje sa zlom» i koja je «atribut svega što se protivi Božjoj volji, ali i ljudskim zakonima i moralu», razmatra i petak koji «nosi dodatni simbolički potencijal» Velikoga petka, dana Isusove smrti (Hrnjak 2005:40). U poljskome se takav pragmem ne označuje bojom: *feralny dzień* je dan kada imamo peh.

U hrvatskome opet ne postoji pragmem *czarny koń* koji se odnosi na politiku i neočekivanoga rivala koji pobjeđuje (SFWP:86).

Czarna dziura u poljskome označuje određeno razdoblje prošlosti koje se negativno ocjenjuje ili vreću bez dna u gospodarstvu (ibid., str. 85), dok se u hrvatskome to može krivo interpretirati kao svemirka *crna rupa* koja u sebe uvlači i poništava sve.

Crna ovca i *czarna owca* isti su pragmemi za osobu koja svojim ponašanjem izaziva lošu sliku i kompromitira svoje društvo.

Crne misli (*slutnje*) znak su moguće nadolazeće nesreće, a pragmafrazem *crno ti se piše* označuje prijatnju komu tko je učinio što loše.

Za crni fond A. Hrnjak navodi da ima dva značenja: «novac prikupljen za ilegalnu isplatu» (ibid., str. 43) i «novac za crne dane», a kao šaljivo značenje spominje tajno skriven novac pred mužem ili ženom, pred curom ili dečkom.

Zatvor A. Hrnjak spominje kao *crnu kuću* (ibid, str. 43), što je sadržano i u riječi *tamnica* (od tame) jer su nekada zatvori bili u tami podruma.

Zanimljiv je pragmafrazem *ni koliko crnog(a) pod noktom* u određivanju male količine čega, a dolazi od nečistoće koja se nakuplja pod noktima. Taj je pragmafrazem povezan s gestom kojom se noktom palca dodiruje unutarnja strana nokta prstenjaka ili gornjih zuba kao da se čisti prljavština pod tim noktom. Crna boja povezuje se s prljavštinom, služi kao metafora za nečistoću, a zapravo znači nešto treće, minimalnu i beznačajnu količinu čega. A. Hrnjak ovdje crnu boju naziva «vizualnim dijelom semantičkoga taloga» (ibid.:46). U poljskome se ovakvo značenje opisuje sasvim drugim pragmafrazemom: *ile kot naplakal* (doslovce: koliko je mačka isplakala).

Etnolingvistički je poljski frazem *dostać czarną polewkę* (doslovce: dobiti juhu od krvi) koja je u poljskoj književnosti poznata kao odbijanje udaje za određenoga prosca. Danas to značenje funkcionira kao u hrvatskom frazemu *dobiti košaricu*, tj. *biti odbijen*, ali se značenje više ne odnosi na odbijanje ženika.

4.3.3. Siva – boja bez boje

Siva boja nijansa je crne, odnosno dodano nešto bijele boje u crnu. Međutim, veliki je raspon od tamno sive, antracitne, pa sve do sive boje oblaka. U pragmafrazemima se ona ipak realizira nešto drukčije. A. Hrnjak navodi da u hrvatskome i ruskome ima malo frazema s tom bojom, ali u poljskome smo pronašli više njih. Tako se hrvatska *siva eminencija* naziva u poljskom *szara eminencja* i ima isto značenje nevidljivoga upravljanja.

Sivilo (polj. *szaruga, szarzyzna*) ima u oba jezika izuzetno pesimističnu konotaciju dosade, ružnoga vremena, općeg neraspoloženja.

Poljski frazem *rządzić się jak szara gęś* često se susreće u kolokvijalnom govoru za nekoga tko je samovoljan i tko voli komandirati (Skorupka 1974:262).

Szara rzeczywistość označuje *sivu svakodnevicu*, samo se u poljskome nalazi u sastavu frazema riječ *stvarnost*, a u hrvatskome *svakodnevica*.

Szary człowiek u hrvatskome se ne iskazuje bojom, nego veličinom: *mali (prosječan) čovjek, obični ljudi*. Skorupka spominje i frazeme *szare dni, szare życie, szara dola*, a sve u značenju sivila i nezanimljiva života, monotonosti.

Međutim, siva boja koja znači sjedine (sijedu kosu) u poljskome ima pozitivnu konotaciju mudrosti i životnoga iskustva (usp. *siwe włosy* – hrv. *sijeda glava*).

Być (znajdować się) na szarym końcu Skorupka opisuje kao sjedenje u zapecu (u kutu), odnosno zauzimanje posljednjeg mjesta ili loše pozicije.

U poljskoj se frazeologiji dodatno pojavljuje pojam *tamne nijanse* kao neukosti, zaostalosti i gluposti (usp. *ciemnota* – zaostali svijet, *ciemniak* – glu-

pan). Osim toga pragmafrazem *typ spod ciemnej gwiazdy* označuje sumnjivo-pan) tipa, osobu koja radi nezakonite stvari, kriminalca.

Vidimo da je u svim pragmafrazemima siva boja donijela negativno značenje neuglednosti, zapečka, monotonije ili samovolje i kriminalnih radnji (u poljskome primjeru *sive guske* i *typ spod ciemnej gwiazdy*), a izuzetno i pozitivno značenje mudrosti i životnoga iskustva (*siwe włosy*, *siwa głowa*).

4.3.4. Crvena, rumena, rujna, ružičasta boja

Crvenu boju RHJ definira kao boju krvi, a drugo značenje pridjeva *crven* stavlja se u kontekst stida (*crven od stida*, str. 129). U poljskome nalazimo isti korijen *crv-/ czerw-* jer se crvena boja dobivala od neke vrste crva. Ta je boja metafora za fiziološke pojave stida i ljutnje, dakle negativnih emocija. Pragmem *pocrveniti*, *zacrveniti se* postoji i u poljskom jeziku: *zaczzerwienić się* u istome značenju stida ili jarosti. Za razliku od crvene boje, njezin sinonim *rumen* ima pozitivne konotacije jer rumenilo lica označuje mladost, zdravlje, jedrinu. Za razliku od *rumenila lica*, rumenilo na licu označuje „umjetno zdravlje”, umjetnu boju koju nanosimo na lice. U poljskome se takvo rumenilo zove *róż*, dok se prirodno rumenilo naziva imenicom u množini – *rumieńce*, a glagol *zarumienić się* označuje pragmem djevojačkoga stida. Ako se glagol proširi u frazem, *zarumienić się (zaczzerwienić się) po uszy*, dobivamo pragmafrazem mladenačkoga stida.

U hrvatskome se osim mladih osoba rumènē i jabuke, jagode, trešnje, dakle crveno voće.

Pridjevni oblik *rujan* također znači *rumen*, *crven*, a dolazi od biljke *ruj* koja služi za dobivanje crvene boje (RHJ:1090). Odatle u hrvatskome sintagma *ruj-
no vino* i naziv mjeseca *rujna*, kada taj grm poprima crvenu boju.

Ružičast imenuje svjetlocrvenu, crvenkastu, blijedocrvenu, rumenkastu boju. To je boja koja izaziva nježnost i suprotne osjećaje od onih što ih izaziva crvena boja. Ružičasti mogu biti dječji obrazi, usne, ručice, nožice. Žensku djecu oblači se u ružičasto. Kad se gleda kroz ružičaste naočale, sve se vidi optimistično, lijepo (usp. polj. *patrzyć przez różowe okulary*). Isto značenje može se u poljskome izreći frazemom *malować (przedstawiać, widzieć) coś w różowych barwach (kolorach)*. Naziv dolazi od cvijeta ruže pa su neki frazemi u hrvatskome iskazani metaforom toga cvijeta. Kada komu *ne cvatu ruže*, znači da mu je život težak, a kad *mu ruže cvatu*, dobro mu je. U poljskome se za dobar život kaže *stąpać po różach*, a za težak život se ovome frazemu doda negacija.

Poljski prilog *różowo* u frazemu *patrzyć różowo na świat* daje frazemu optimistično značenje, optimističan pogled na svijet. Pridjev *różowy* u fraze-

mu *być w różowym humorze* označuje nešto dobro, razdragano, zadovoljno, raspoloženo, vedro.

M. Kita i E. Polański navode ove sinonime crvene boje: *amarantowy, bordowy, ceglasty, ciemnowiśniowy, cynobrowy, czerwonawy, zaczerwieni-ony, karmazynowy, karminowy, krwistoczerwony, krwisty, ognistoczerwony, pąsowy, rubinowy, rumiany, szkarłatny, wiśniowy*.

Pąsowy se u poljskome jeziku definira kao *svjetlocrven*, a rabi se u pragmatičnome značenju crvenjenja od stida: *stanęła w pąsach* – bila je sva crvena u licu od stida.

Usporedbe u hrvatskome i poljskome razlikuju se kad je riječ o crvenoj boji od ljutnje. Za ljutita Hrvata reći ćemo da je *crven k'o paprika*, dok će se za ljutita Poljaka u poljskome reći da je *czerwony jak burak* (tj. crven kao cikla). *Burak* ima još jedno pragmatično značenje glupana jer slično zvuči i pridjev *bury* koji označuje tamnosivu boju, a tamnoća ili tmurnost u poljskome je metafora za glupost ili sumnjive rabote (*ciemny = glup, typ spod ciemnej gwiazdy = sumnjivi tip*). Zato se i *burak* odnosi na glupog, neškolanog, primitivnog čovjeka.

Crven k'o rak ima dvostruko značenje: crven od ljutnje ili pocrvenio od prevelikoga sunčanja.

Za pijanca koji ima velik crveni nos reći ćemo da mu je *nos k'o paradajz*.

U narodnoj pjesmi usne su *rumene k'o jagode*, a obrazi *rumeni k'o jabuke*. Poljaci *rumene* usne uspoređuju s višnjama: *usta ma jak wiśnie*.

Crvendać je primarno ptica pjevica, ali se može primijeniti i kao pragmem za komunista ili za osobu koja se voli oblačiti u crveno. U poljskome se poimeničeni pridjev u množini *czerwoni* također odnosi na komuniste.

U zemljopisnome smislu crvena boja je u nekim povijesnim razdobljima hrvatskoga jezika označavala jug (usp. Nosić 2006, Pintarić 2004).

4.3.5. Žuta boja

Žuta je boja svjetla, sunca, zlata, dakle pozitivna, ali i boja kanarinca, limuna, što znači – jarka, neugodna, kričava. *Žuta kuća* povezana je s ludnicom, ali zašto su poznate umobolnice obojene u žuto, nije protumačeno je li to slučajno ili da se ističu od ostalih bijelih fasada u gradu. Danas ova žuta boja više nema razlikovnu ulogu jer su mnoge kuće obojene u žuto.

U poljskome se žuta boja povezuje s jantarom, medom, limunom, pijeskom, slamom, kanarincem i senfom (*żółty = blond, bursztynowy, cytrynowy, jasny, kanarkowy, miodowy, musztardowy, piaskowy, płowy, słomkowy, złocisty, złotawy, złoty, żółtawy*).

U poljskim frazeološkim rječnicima nije zapisana lema *žut*, dok HFR ima razgovorni oblik *nadrljati* (*nagrabusit i sl.*) kao *žuti* u značenju: loše proći, nastradati. RHJ navodi definiciju žute boje kao boje limuna i zlata te kao bljeđoće. Spominje se sintagma *žuti tisak* (senzacionalističke novine) te frazem *žuti žutuju, a crveni putuju* koji objašnjava kao: «blijedi i mršavi dugo žive, a gojni brzo umiru» (str. 1449).

U hrvatskome su žive i usporedbe negativne konotacije: *žut kao limun* (*vošak*) (iscijeđen, ispijen, bolestan) i *žut kao kanarinac* (napadne žute boje, kričav). *Žut ka cekin* spominje M. Menac-Mihalić kao dijalektalni oblik koji ima pozitivnu konotaciju kad se radi npr. o koži zdravih i domaćih pilića (otuda i naziv pilića «Cekin», što kod ljudi izaziva asocijaciju žutoga i domaće hranjenoga pilećega mesa koje se zlati poput dukata, tj. cekina).

Žutokljunac osim izravnoga ptičjega ima i preneseno značenje za čovjeka koji je još mlad da bi znao mnoge stvari. Tako imenovana osoba ne osjeća se ugodno pa kažemo da je to pogrdni pragmem.

U športu se pojavljuje *žuti, zeleni i crveni karton* kao upozoravanje, ukor pred izbacivanje i izbacivanje igrača koji pravi prekršaje. *Dobiti žuti karton* prenosi se iz športa u svakodnevni frazem opomena ili upozorenja pred isključenje iz igre.

4.3.6. Zelena boja

Zelena je boja složena od žute i plave pa se ne smatra osnovnom bojom. U pragmatici služi kao pozitivan i negativan pragmem. *Pozelenjeti od jada* negativan je osjećaj nemoći, a glagol *zazelenjeti se* pobuđuje u nama pozitivan osjećaj proljeća, buđenja novoga života. Kada komu kažemo da je još *zelen*, time mislimo da nema iskustva, da je premlad za upletanje u razgovor ili neki posao i time ga vrijeđamo jer ga ograničavamo. Isto tako pragmem *zelembać* preneseno i pogrdno označuje početnika bez znanja.

Gradska sintagma *zeleni val* novo je značenje zelenoga svjetla semafora koje se pali duž ulice i ne zaustavlja vozila. Val je korišten za sliku tijekom, plovljenja, a zelena boja signal je slobodnoga prolaza vozila. Prometna signalizacija dovela je do novoga pragmafrazema: *dobiti zeleno svjetlo*, tj. dobiti dopuštenje za kretanje u kakvu akciju, projekt i sl. U pozitivnom je značenju i pragmafrazem *doći na zelenu granu*, što znači: uspjeti, doći na svoje, oporaviti se (usp. Hrnjak 2005:68). *Zeleni prst* imaju uspješni vrtlari.

Poimeničeni pridjev u množini *zeleni* (polj. *zieloni*) označuje ekologe. Katkada se to rabi u pogrdnome tonu jer oni se neprestano bune zbog nečega. «*Mali zeleni*» sintagma je virtualnih svemiraca s filma. U govoru se ta sintagma rabi za zamišljene osobe koje mogu riješiti ovozemaljske probleme.

U rječniku M. Menac-Mihalić navodi se usporedba *zelena ka ljutika*, što u dijalektu znači *neugledna cura* (str. 221).

4.3.7. Ljubičasta boja

Ova je boja složena od plave i crvene, a ime je dobila od cvijeta ljubice. Na poljskome se kaže *fioletowy kolor*, a cvijet se zove *fiolek*. U poljskome jeziku ima pragmafrazema sa sastavnicom ljubice, ali ne i ljubičaste boje. Npr. kaže se za zaljubljenju i romantičnu osobu da ima ljubice u glavi (*mieć fiołki w głowie*), a *mieć lekkiego fioła* kaže se za osobu koja je malo uvrnuta, luckasta. *Dostać fioła* znači *nervirati se, pošiziti*. Usporedba *skromny jak fiolek* odnosi se na neuglednu i skromnu osobu koja se ničim ne želi isticati.

Poljubičastiti od jada žargonizam je kojim se opisuje jednom bojom crvenilo od ljutnje koje prelazi u plavu nijansu i tako odaje ljubičasto lice. Ista boja može se rabiti i kao opis promrznuta lica (*ljubičasti nos; fioletowy nos*).

4.3.8. Plava boja

Plava je osnovna boja, ali spada u tzv. hladne boje zajedno sa zelenom, dok su crvena, narančasta i žuta tople boje. Tople boje su dinamogene, one emotivno razjaruju, napinju organizam, dok hladne boje susprežu emocije i pomažu u opuštanju te razvijaju kognitivnu sferu čovjeka.

Kao pragmem plava boja kože signalizira pothlađenost ili promrzlost organizma što se vidi na koži uslijed sužavanja krvnih žila i slabijega krvotoka. Zato se kaže *poplaviti od studeni (hladnoće)*. Usporedba u govoru glasi *plav k'o šljiva*, u značenju: promrznut, a u žargonu označuje *modricu* (modar = plav). To je senzitivni pragmem koji se javlja automatski kao izraz organizma i ne može se svjesno ponoviti.

Usporedba npr. plavih očiju može se vršiti s morem (*oči plave kao more*) ili s lanom (*dan plavetan kao lan*). Plavo nebo povezuje se s vedrinom koja se prenosi i na vedro raspoloženje. U poljskom jeziku plava boja imenuje se kao nebeska (*niebieski, błękitny kolor*), zatim kao razlićak (*chabrowy kolor*), u novije vrijeme i kao *dżinsowy* (boja traperica), zatim *indygo* (boja indiga), azurno plava (*lazurowy kolor*) te boja poludragoga kamenja (*szafir, turkus*).

Osim što pokazuje različite nijanse plave boje (*modra, svjetloplava, tamnoplava, pariško modrilo, tirkizna boja, boja lavande*), njome se imenuje svijetla, *blond kosa*. Poljski sinonimi i nijanse ove boje su: *niebieski, błękitny, błękit paryski, chabrowy, ciemnoniebieski, dżinsowy, granatowy, indygo, jasnyniebieski, lazurowy, modry, morski, szafirowy, turkusowy, ultramaryna* (Kita, *ibid.*:73).

Plava koverta metafora je za potplaćivanje, podmićivanje u hrvatskom jeziku. Iako se podmićuje i u Poljskoj, ovaj pragmafrazem više nije u uporabi, arhaičan je (*dać niebieską kopertę*). Umjesto *dati plavu kovertu*, Poljaci danas kažu: *dać łapówkę* (što je neprevedivo, a doslovce znači – dati u šapu, tj. u ruku, odnosno *dati komu u džep*).

Plava krv (polj. *błękitna krew*) metafora je za ljude plemićkoga podrijetla. Kako plemići nisu radili nikakve fizičke poslove, nisu bili na suncu pa su im se na svijetloj puti vidjele plave žile. Takve su metafore poznate u različitim jezicima pa ih A. Hrnjak zove «frazemima internacionalnoga podrijetla» i navodi da je ovaj oblik nastao u španjolskom jeziku (*la sangre azul*) (ibid.:74).

5. VIZUALNI DOŽIVLJAJ PROSTORA U JEZIKU (SPACIJALI)*

Pragmeme koji se izriču pomoću leksema i frazema s prostornim elementima zovemo prostornim pragmemima ili spacijalima. Iako su iskazani leksemima i frazemima u neutralnom značenju prostornih relacija, pragmemi u komunikaciji dobivaju novo, pragmatičko značenje emotivnosti, modalnosti, ikoničnosti, deiktičnosti, kvalifikacije i kvantifikacije te mogu izgubiti svoja prostorna značenja.

Prostorom se kao semantičkim pojmom bavi semiologija u kojoj se izdvajaju različiti tipovi neverbalnih znakova. N. Rot ih jednim imenom zove *ekstralingvističkim znakovima* koji se realiziraju najčešće značenjskim pokretima – kinemima.¹ Te neverbalne znakove čine osim gesta još i *proksemički znakovi*² (za različito nazivanje i korištenje prostora i vremena u raznim kulturama) te *deiktični znakovi*³ (*demonstrativi* kao geste-kinemi

* Članak "Pragmemy przestrzenne – spacjały" tiskan u: Swoje i cudze, sv.3, UAM, Poznań, str. 61-73.

¹ Po uzoru na gramatičke jedinice glasa – foneme, R. L. Birdwhistell je stvorio posebnu znanost – kineziku ili kineziologiju čija se jedinica, kinem, sastoji od niza pokreta s određenim (jednim) značenjem. On je 1952. napisao knjigu *Introduction to Kinesics* izdanu na University Press, Louisville. Postojanje gestovnoga jezika bilo je poznato još u 18. stoljeću kada je 1725. G. Batista Vico iznio i razradio tezu o postojanju gestovnoga jezika, a E. B. Condillac 1789. u djelu *Langue des calculs* razvio posebnu gramatiku jezika prstiju. Ch. Darwin u raspravi *Ekspresija emocija u čovjeka i životinje* 1872. ustanovio je temeljne izražajne jedinice neverbalnoga gestovnoga koda.

² Takve je prostorne i vremenske znakove opisao 1973. E. T. Hall u knjizi "The Silent Language", ABE (prijevod: "Nemi jezik", BIGZ, Beograd 1976.)

³ Pod deiksom smatram izravno ili imaginarno ukazivanje na cijeli prostor ili na pojedino mjesto u prostoru. Ono se može vršiti neverbalnim sredstvima (gestama, mimikom, uzvicima), Rodak (1999:161-173), kao i verbalnim sredstvima (leksemima, tvorbenim sredstvima,

i uzvici pokazivanja mjesta i oblika prostora u odnosu na komunikatore i lokalizatore). Posebni znakovi koji stoje između neverbalnih i verbalnih zovu se *paralingvistički znakovi*⁴ (glasovni i zvukovni signali koji dodaju verbalnome znaku posebno modalno i emotivno značenje, kao npr. *intonacija, naglasak, pauza, boja glasa, glasnoća/šapat*, a važni su i za ovladavanje

frazemima). Rodak obrađuje prostor kao izvanjezičnu stvarnost razlikujući *prostor* kao širi i apstraktniji geometrijsko-fizikalni pojam od *mjesta* koje je samo dio prostora “s određenim parametrima i konkretiziran dotičnom relacijom” (str. 166). Za Romana Laskowskog deikse su jezični znakovi kojima se ukazuje na izvanjezične objekte: “wyrażenia językowe, polegające na wskazywaniu obiektów w rzeczywistości pozajęzykowej poprzez ich odniesienie do sytuacji aktu mowy: ich relację do jego uczestników, a także do miejsca i czasu przebiegu aktu mowy.” (str. 59 u: Encyklopedia języka polskiego, red. Urbańczyk i Kucała, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1999.) Ulogu deikse imaju osobne i pokazne zamjenice, prilozi, prijedlozi i pridjevi (*ja, on, ovaj/taj, onaj, ovoliko, jučer, bliže – dalje, iznad – ispod, na, u, tolik, prošlogodišnji*) kao i gramatičke kategorije vremena i osobe glagola (on piše, pisao je, pisat će). I. Pranjković pokazao je koja sve prostorna značenja mogu imati prijedlozi u hrvatskome jeziku (u: *Suvremena lingvistika* br. 33, Zagreb 1992, str. 21- 26). Gramatička organizacija prostora može se vršiti i tvorbeno pomoću prijedloga koji funkcioniraju kao prefiksi te se pomoću njih označuju različite statičke i dinamičke mjesne relacije objekta u odnosu na govornika, što sam pokazala u članku “Organizacija prostora u prefikslnih glagola hrvatskoga i poljskoga jezika, Riječki filološki dani br. 3, Rijeka, 2000., str. 297-312. Renata Grzegorzczkova pisala je o slavenskim prostornim pridjevima (“*Badania semantyczno-porównawcze w aspekcie diachronicznym (na przykładzie słowiańskich przymiotników przestrzennych)*”, PAN, SOW, Warszawa 1966., str. 217-226) među kojima razlikuje veličinu (veliki – mali), vertikalnu mjeru (*visok – nisk*), horizontalnu mjeru (*dugačak – kratak*), bočnu horizontalnu mjeru (*širok – uzak*), mjeru unutrašnjosti obilježje odnosa među objektima (*blizak – dalek*). John Lyons uvodi termin “kategorije deiktyczne” (“*Wstęp do językoznawstwa*”, PWN, Warszawa 1976., str. 305/306) koje povezuje s gramatičkim kategorijama osobe (osobne zamjenice za sudionike u komunikaciji, prilozi mjesta: *tu – tam*). Termin *deixis* preuzet je iz grčkoga jezika u kojemu označuje funkciju pokazivanja i u gramatičkoj se teoriji rabi za označavanje “orijentacijskih elemenata jezika što se tiče mjesta i vremena” (pojęcie *deixis* /jest to wyraz grecki oznaczający ‘wskazywanie’; stał się on terminem w teorii gramatycznej/ zostało wprowadzone na oznaczenie “orientacyjnych” elementów języka, dotyczących czasu i miejsca wypowiedzi. (str. 306). Sonja Milenkovska iz Skopja razmatrala je lokalizacijske parametre na sintaktičkom i semantičkom planu rečenice pa je u okviru argumenata (tj. priložnih oznaka u staroj sintaktičnoj terminologiji) pronalazila različite vrste riječi vezane uz predikat (od prijedloga uz imenice do brojeva, pridjeva i priloga) (*Sintaksički i semantički status na prostornata opredelba vo makedonskata i polskata rečenica*, u: *Studia linguistica polono-meridianslavica*, sv. 11, UAM, Poznań, 2003., str. 83-89).

⁴ Tako ih naziva Nikola Rot u knjizi: “Znakovi i značenja”, Nolit, Beograd 1976. Nešto šire ih shvaća Petar Guberina u članku “Lingvistika govora kao jezična osnova verbotonalnog sistema i strukturalizam u općoj lingvistici, Govor br. 1, Zagreb 1986., gdje rabi termin *vrednote govornog jezika* i ovamo osim navedenih elemenata ubraja još i geste i mimiku.

prostorom ovisno o relacijama bližim ili daljim od govornika⁵). *Verbalni znakovi* kojima se opisuje prostor najkompliciraniji su znakovi i njima se na razne načine opisuje prostor pomoću leksema, sintagmi i frazema.

Temeljna semantička spacijalna ili prostorna gramatika ima tri dimenzije (visinu, širinu i dubinu s prostornim ili kubnim mjerama) koje se jezično ostvaruju raznim vrstama riječi, posebno prijedlozima, priložima i pridjevima, a ovise o smještaju govornika (tzv. lokalizatora) u prostoru. Zanimljivo je da većina relacija u prostoru ima dualistički odnos, tj. iskazujemo ih binarnim vrijednostima sa suprotnim predznacima. Tako se za uspravne relacije koriste leksemi **iznad – ispod / gore – dolje / visoko – nisko**, za vodoravne relacije: **ispred – iza i lijevo – desno** od govornika. Sva tri semantička tipa relacija mogu pokazivati još i odnos **bliže – dalje**⁶ od govornika. Prostorom se može kretati i pravilno ili nepravilno tj. pod različitim kutem, što se iskazuje priložima: **krivo/pravo, ravno/neravno, krivudavo/pravocrtno**, zatim **blago/strmo** ako se radi o usponu ili padu terena, nadalje **duboko/plitko** kad govorimo o vodenom sloju te **zazublivanje** elemenata koji se slažu po kineskom principu *jin-jeng*, koji ne ovise o samo jednome govorniku, a odnose se na uzajamno nadopunjavanje misli ili akcija. U jeziku ih iskazujemo pragmemima slaganja ili potvrđivanja (npr. *slažem se, tako je, upravo to*) čija su suprotnost pragmemima nijekanja.⁷ Kretanje govornika kroz prostor može se

⁵ E. T. Hall je razradio detaljne mjere prostora u odnosu na korištenje jačine glasa u njemu. On tako navodi da Amerikanci određenim razmakom među komunikatorima povezuju ove promjene u visini i jačini glasa:

“1. *vrlo malo* (8-15 cm) - jedvačujan šapat; strogo povjerljiva obavijest,

2. *Malo* (20-25 cm) - čujan šapat; vrlo povjerljiva obavijest,

3. *Malo* (25-50 cm) - unutra - tih glas, vani - pun glas; povjerljiva obavijest,

4. *Neutralno* (50-90 cm) - poluglas, osobna pitanja,

5. *Neutralno* (1,30-1,50 m) - pun glas, obavještavanje o neosobnim pitanjima,

6. *Javno mjesto* (1,70-2,40 m) - pun glas uz izvjesnu prenatlašenost, javno obavještavanje koje trebaju čuti i drugi,

7. *Preko sobe* (2,40-6,70 m) - glasan govor, obraćanje publici,

8. *Velika udaljenost* (6,70-8 m unutra i do 33 m vani) - dozivna udaljenost, ispraćaji. (Nemi jezik, str. 176/177).

⁶ **Bliže/dalje** ne mora se odnositi samo na prostor govornika, nego i na prostor određene društvene ili kulturne zajednice. Ako npr. kažemo *pribaltičke zemlje*, odnosi se to na zemljopisno-kulturni areal *blizu Baltika, uz Baltičko more* i konotira zemlje kao što su Poljska, Litva, Latvija i Estonija. M. Sarnowski navodi termin “*bliska zagranica*” koji može biti uporabljen kao eufemizam za Rusiju, bivši Sovjetski Savez (“*Dialog między kulturami. O elementach rosyjskich w przestrzeni kulturowej współczesnych Polaków*”, str. 40).

⁷ N. Pintarić: *Pragmemi i frazopragmenti nijekanja: Semantika prirodnog jezika i metajezika semantike*, Zagreb-Split, 2005 str 607-618, HDPL, Split 2004.

izraziti redupliciranim suprotnim priložima: **amo-tamo, gore-dolje, lijevo-desno**. Anna Krawczyk-Tyrpa⁸ dodaje i odnos **unutar – izvan** govornika ili njegova intimnog prostora aure naspram vanjskog prostora⁹ koji može konotirati i dodatnu kulturalnu prostornu relaciju: **moje – tuđe**. A. Janowska uvodi još jednu kategoriju prožimanja prostora iznutra i naziva ju **perlativnost**, a definira ju kao “kretanje kroz središnji dio čega, pronicanje” (ruch przez środek czegoś, przeniknięcie).¹⁰ *Pronicanje* u hrvatskome jeziku znači *ulaženje u srž, u središte problema, a prožimanje* označuje osmoticno ulaženje izvana u sve pore nekog organizma ili entiteta (*okusi se prožimaju, srsi prožimaju cijelo tijelo*). Sva ta neverbalna i verbalna sredstva dio su tzv. *spacijalnoga koda* ili *prostornoga jezika*.¹¹ Ovdje se zapravo radi o miješanju dvaju prostora, izvanjezičnog (semantičkog) i jezičnog. Oni se zazubljuju i teško ih je razlučiti jer prostor definiramo i nazivamo pomoću jezika. M. Kuc¹² zato kaže da “jezik ne pokazuje stvarnost kao u ogledalu, nego tu stvarnost modelira” (str. 96).

Jezični opis prostora svakako je vrlo bogat jer se u njemu rabe različite vrste riječi, sintagme, frazemi i metafore iz različitih dijelova života. Isto

⁸ vidi: Anna Krawczyk-Tyrpa: “Frazeologia somatyczna w gwarach polskich”, Ossolineum, Wrocław, 1987., str. 45 i 46.

⁹ E. T. Hall navodi formalne obrasce prostora koji variraju u kulturama. On smatra da je za Amerikance prostor prazan i čovjek ga svladava presijecanjem linijama i ograničavanjem, obrublivanjem ili ograđivanjem prostora koji smatramo svojim (str. 171). Postoji i sociologija prostora koja proučava kako se ljudi ponašaju u određenom prostoru, npr. u dućanu, ambulanti, na mjestima gdje se što čeka itd. Razni narodi imaju različit stupanj “kulture čekanja”. Osim toga, prostor oko nas može se podijeliti prema udaljenosti od pojedinca na njegov **intimni prostor** (vanjska granica je koža kojom se osjeća dodir, gladeње, poljubac, zatim dolazi prostor aure - koliko seže zračenje osobe, njegova toplina tijela i, ovisno o kulturi, razmak u komunikaciji ovisno o odnosu prema drugoj osobi: ljubavni, prijateljski, poznančki ili odnos s nepoznatom osobom), zatim **prostor privatnoga vlasništva** (nutarnji prostor kuće, stana ili automobila te vanjski prostor vrta ili zemljišta, odnos prema susjedima, okolišu), **prostor države** (odnos prema domovini, susjednim zemljama) te **prostor planeta** (odnos prema čovječanstvu, ekologiji planeta, svemiru).

¹⁰ Aleksandra Janowska: *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1999., str. 51.

¹¹ usp. Mihovil Pansini: “Jezik geste u gramatici prostora”, Govor br. 2, Zagreb, 1990., str. 101 i 118. O prostoru i jeziku najopsežnije govori Predrag Piper *Jezik i prostor*, Beograd 2001. Prema knjizi J. Stepanova iz 1998. *U trodimenzionalnom prostoru jezika* citira njegovu misao sa str. 175: “Nema ničega prirodnijeg nego zamišljati jezik kao prostor u kojemu ljudi oblikuju svoje ideje” (ovdje str. 237).

¹² Maria Kuc: *Językowy obraz przestrzeni komunikowany przez polskie czasowniki przedrostkowe i angielskie czasowniki wieloczłonowe*, u: Prace językoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor, Warszawa 2003, str. 96-111. navodi da se u poljskim glagolima udaljavanje može iskazati prefiksima: **odbić, uciekać**, dok se u engleskom jeziku ista relacija mora izreći glagolom i prilogom mjesta: **run away**. (str. 97).

se tako u različitim dijelovima života rabe prostorni znakovi kao metafore puta, ishodišta, polazišta, dolazišta, cilja. P. Piper¹³ tako piše o lokalizaciji kao lingvističkoj metafori, o prostoru u političkoj metafori (npr. *lijevo ili desno orijentirane stranke, stranke centra, uspon i pad* političara, uči u politiku *na velika vrata, između dvije vatre*) itd..

Navedeni tipovi znakova koriste se u spacijalima pojedinačno ili mješovito, što djeluje na razumijevanje poruke o mjestu. U ovom ćemo radu pokazati kako funkcioniraju verbalni spacijali kao govorni znakovi koji na planu izraza imaju *sem* prostora, a na planu sadržaja (u dubinskoj strukturi) označuju neki afektivni sadržaj (pozitivnu, negativnu ili neutralnu emociju).

Kretanje prostorom imenuje se različitim glagolima kretanja u frazemima (*otići Bogu na račun/na istinu, napustiti nas* = umrijeti, rečeno eufemistički; *otići k vragu* = pokvariti se, ali je u tom iskazu uključena i naša ljutnja, nezadovoljstvo time što se stvar pokvarila; *otići u vražju/božju mater* znači: otići daleko, zbog čega je govornik nezadovoljan i ljut). Potoniji je iskaz višeznačan jer se može raditi o razbijanju predmeta, zbog čega je opet agens tj. razbijač ljutit, a može imati i treće značenje: *nestati*. U tom se značenju često rabi imperativni pragmem: *idi u božju/vražju mater, nestani mi s očiju!*

Nervozno šetkanje u raznim smjerovima može se iskazati glagolom *ići/hodati* i prilozima: *amo-tamo, lijevo-desno, gore-dolje*. U zagrebačkom crtanom filmu Profesor Baltazar hoda *gore-dolje* dok razmišlja, dakle takvo kretanje u prostoru označuje koncentraciju, razmišljanje i očekivanje rješenja.

Birokratsko rješavanje (nerješavanje) problema iskazuje se slikovitim frazemima: *slati od nemila do nedraga, ići od vrata do vrata, obijati vrata; chodzić od Annasza do Kajfasza*. Tu je prostor označen na razne načine, a pokazuje nezadovoljstvo, nervozu i ljutnju zbog neriješenoga problema. *Obijati vrata* može još značiti da tko prosi, traži (novac, posao itd.), ali mu se ne daje i zato mu je teško. U doslovnom značenju to je i sinonim provaljivanja i krađe.

5.1. Vertikala spacijalnoga koda (*iznad–ispod, gore–dolje, visoko–nisko*)

Kad osoba diže ili spušta glavu, tj. kad mu je pogled uprt u nebo ili u zemlju, ona čini okomite pokrete u odnosu na površinu na kojoj stoji. Ovi pokreti u kulturološkom smislu dobivaju pragmatično značenje u hrvatskim

¹³ Predrag Piper u knjizi *Jezik i prostor*, Beograd 2001. daje pregršt jezičnih primjera opisa prostora pomoću sintaktičkih oblika priložnih oznaka mjesta i pravaca, pomoću glagola kretanja i prostornih metafora.

frazemima: *dizati glavu (čelo) visoko* = biti ponosan, što pokazuje pozitivnu emociju, dok *dizati nos* znači: biti prepotentan (ohol, bahat), što je društveno nepoželjno i negativno emotivno obilježava pojedinca, ali ne govornika, nego promatrača. Ako se uporabi svršeni glagol u frazemu, *dići glavu*, on dobiva drugo značenje: *obratiti pozornost na koga* ili *što*, zatim: *izvući se iz depresije* ili: *osmjeliti se, ohrabriti se, pokazati svoje ja*. *Uzdizati pogled (oči) prema nebu* frazem je koji znači obraćanje Bogu s molbom za pomoć. U poljskom jeziku postoje iste metafore, ali s modificiranim značenjem. *Podnosić głowę (wzrok) te zadzierać nosa*. U poslovice *Tko visoko leti, nisko pada* prostor je zamijenjen s moralnim kategorijama, gdje *visoko* znači *prepotentno*, a *nisko* – *društveno dno, siromaštvo, nedaće*. *Kovati koga u zvijezde* znači da se koga hvali, uzdiže do zvijezda. *Osjećati se kao u raj*, *biti u sedmom nebu* pokazuje semovima *raja* i *neba* osjećaj ugone, zadovoljstva, radosti, dobrobiti. *Sići u pakao, biti u paklu* znači suprotno, doživljavati nesreću, zlo. *Vruće je kao u paklu* uzrečica je za preveliku toplinu u prostoru.

U literaturi i pisanju tekstova pragmem *kako je gore navedeno* odnosi se na ono što je već rečeno, dakle što je ispred onoga o čemu se trenutno govori. To se može iskazati i vremenskim pragmemom: *kako smo ranije spomenuli*, a u poljskome se može reći spacijalom .. *jak przytoczył X w powyższym dziele ...* (hrv. spacijal: *kako je iznio X u gore navedenom djelu...*). Poljski spacijal: *Niżej okażę, że ...* možemo prevesti hrvatskim temporalima: *kasnije/poslije/naknadno ću pokazati da...* ili spacijalom: *dalje ću pokazati da...* . Iz ovoga se vidi da se u poljskom vertikalni spacijali (više – niže) mogu u hrvatskome zamijeniti horizontalnim spacijalima (dalje) i temporalnim pragmemima (ranije – kasnije/poslije/naknadno).

Relacija *blago – strmo* odnosi se na teren, tj. položaj zemljišta u odnosu na ravninu. *Strmina* je jaka ukošenost terena gledana odozdo, iz *nizine*. Glagoli *survati se* i *kotrljati se nizbrdo* označuju položaj govornika na vrhu uzvisine i njegov silazak koji može biti opasan za život (*survati se* isključuje voljno padanje) ili može pokazivati manje opasno padanje (*kotrljanje; turlanie*) u kojemu se čovjek pretvara u kuglu, tj. više ne stoji na vlastitim nogama. *Stati na svoje noge, čvrsto stajati na svojim nogama* zato su pragmemi kojima se označuje životna samostalnost (osigurana egzistencija) i emotivna stabilnost (racionalnost).

Relacija *duboko – plitko* ne odnosi se samo na razinu vode, nego ima i preneseno pragmatično značenje velikoga odnosno maloga znanja. Gramatički je takvu relaciju pokazao N. Chomski u terminima *dubinska* i *površinska struktura* kao značenje skriveno u *dubini* i značenje koje je vidljivo na *površini*,

tj. na fonološkoj razini iskaza. *Površan čovjek* je onaj koji ne *ulazi u dubinu* nekoga problema, koji se *ne udubljuje* u problem. Za takvog se čovjeka može reći i da je *plitak*.

5.2. Horizontalno kretanje prostorom (ispred – iza, lijevo – desno, koso – ravno, krivudavo – pravocrtno)

Opozicija *gore – dolje* u hrvatskom prostornom snalaženju ne mora značiti samo uspravnost, nego i vodoravnost, tj. relaciju *ispred – iza* pa se tako može obuhvaćati prostor 180 stupnjeva ispred govornika (*gore*, sjever) i iza govornika (*dolje*, jug). Tako Hrvat kad putuje u Njemačku govori: idem *gore*, a kad putuje u Dalmaciju npr. iz Zagreba, kaže: idem *dolje*. Poljaci nemaju ovakav odnos prema zemljopisnome prostoru, ali oni zato sjever-jug označuju vremenskim dijelovima dana: sjever = ponoć, jug = podne. U toponimima sela razlikuje se npr. Gornja i Donja Stubica, gdje *gornja* ne znači uvijek *viša*, u *brdu*, nego može označavati i mjesto bliže u odnosu na što ili prvotno izgrađeni dio mjesta, a *donja* nešto dalje ili kasnije izgrađeno naselje. Pragmatično i ironično se takav odnos vidi u izmišljenom nazivu *Mrduša Donja*, što je u poljskom prevedeno kao *Glucha Dolna*, dakle prostorno se realiziralo na isti način. Rubni prostori zaostali i udaljeni od života i kulture u hrvatskome i poljskom dobivaju pragmatično značenje po nekim postojećim toponimima (npr. *Pušća Bistra*, *Perjasica*, *Donji Lapac*; *Pcim Dolny*, *Pipidówka*, *Kłaj*) ili po izmišljenim toponimima s komponentom *donji* ili neologizmom pomoću opće imenice (usp. hrv. *Donja Rekavica*, *Mrduša Donja*, *zabit*, *vukojebina*, *pripizdina*; polj. *Glucha Dolna*, *zadupie*, *wygwizdów*). U toponimima se može razlikovati i veličina mjesta pridjevom *Veliki/Mali*, npr. *Veliki Tabor*, *Veliki Zdenci*, *Cista Mala*. Ovaj pridjev ne mora nužno značiti veličinu, npr. *Mali Lošinj* danas je veći od *Velog Lošinja*.

Opozicija *lijevo – desno* označuje neko *skretanje* od ravne linije. Pritom se *lijevo* smatra negativnim (*ustati na lijevu nogu*, *imati dvije lijeve ruke*; *mieć dwie lewe ręce*, *na lewych papierach* = s ilegalnim dokumentima, *robić coś lewą nogą* = površno, *na lewo* = ilegalno, *lewa strona* = kriva strana, poledina), a desnim se u političkome smislu označuje rigidne stranke koje propagiraju strogu disciplinu, red po svaku cijenu itd. Zanimljivo je da se u poljskom jeziku *desno* označuje kao *prawo*, dok je u hrvatskome *pravo* opozicija *krivome* (*prava strona* = vanjska strana koja se vidi i nosi, *pravi čovjek* = dobar čovjek). *Pravice* su u kajkavskome povezane sa zakonom i pravdom (i u poljskome *prawo* znači *zakon*). U poljskome postoji *prawda* kao istina i *krzywda* kao nepravda. Dakle, u poljskome imamo tvorbenu opoziciju *prawda/krzywda*, a u

hrvatskome *pravda/nepravda*. Ove se opozicije razlikuju značenjski, a tvorbeno su u poljskome napravljene po prostornoj shemi *pravocrtan, ravan – kriv, iskrivljen*, ali se rabe u moralnome smislu. *Kriv* u hrvatskome još znači i *winien*, onaj koji je počinio zlodjelo, nešto nepoželjno. Opozicija tomu nije *prav* nego *nevin*. U poljskome postoji pravna i tvorbeno opozicija: *winny–nie-winny*. *Poći krivim/pravim putem u životu* slika je moralne kategorije. *Zabludjela ovca* biblijska je metafora koja zalutalošću u prostoru pokazuje moralno zastranjivanje. *Ići na stranu* označuje udaljavanje od glavnoga puta radi vršenja nužde (slovenski se WC kaže *stranišče*). *Skrenuti* u psihološkom smislu znači *poluditi* tj. skrenuti u odnosu na normalno stanje svijesti. *Zboczeniec* je u poljskome naziv za *manijaka* (polj. *zbroczyć* = skrenuti s puta). Često se tim nazivom *zboczeniec* koristi u poljskom žargonu kad se koga želi uvrijediti ili kad se o komu govori kao o komu tko se nenormalno ponaša u društvu ili prema nama.

Ovakvo je vodoravno poimanje prostora simbolizirano i stranama svijeta koje se u raznim jezicima izražavaju različito. U našoj kulturi *istok i zapad* mjere se putanjom sunca u odnosu na Zemlju, a *sjever i jug* su pravci koji vode prema Zemljinim polovima. Meridijani i paralele označavaju koordinatni sustav, ali kad se radi o kretanju po zemlji, ono je samo vodoravno. Zato se ranije mislilo da je Zemlja ravna ploča.

U poljskom jeziku *sjever i jug* označeni su vremenskim kategorijama *północ* i *południe*, dok se npr. u staroiranskome strane svijeta označavalo bojom: *sjever – crno*, *jug – crveno*, *zapad – bijelo*, *istok – plavo*, *zeleno*.¹⁴

Nepravilno kretanje može se iskazivati deikisama *kojegdje, kojekuda, kojekamo; tędy i owędy*. Isprekidano pojavljivanje na raznim mjestima iskazuje se deiksama: *gdje-gdje, koje-gdje, ovdje i ondje (polj. tu i ówdzie)*.

Krivudava linija, krivulja, krivudanje, krivudati označava nepravilno zavojito kretanje, a *cik-cak linija* pokazuje da su zaokreti oštri. Oblik *kriv* ima suprotno značenje od *prav, ravan*. U pletenju se rabi uzorak *pravo-krivo* kad se očica hvata čas ispred, a čas iza položaja niti pletenja.

5.3. Zauzimanje mjesta u odnosu na govornika (bliže – dalje, vidljivo – nevidljivo, u dosegu – izvan dosega)

I okomite i vodoravne kote mogu biti bliže ili dalje u odnosu na govornika. Međutim, to su i metaforizirane kategorije osjećaja. Netko nam je *blizak* ukoliko

¹⁴ Vidi Jerzy Behcicki: *Wokół problematyki etnogenezy Białej Chorwacji*, Pamiętnik Słowiański 36/37, 1989.

se s njim slažemo u raznim životnim situacijama i ako ga dobro poznamo. *Bliska/daleka rodbina* gleda se po krvnoj srodnosti. *Biti blizu istine* znači da još potpuno ne shvaćamo ono što je rečeno. *Izdaleka* nam se što može činiti dobro ili loše, a *izbliza* to tek upoznajemo.

Blizina ili udaljenost može se u nekim povijesnim nazivima iskazivati brojkama, kao npr. u latinskom Pannonia *prima* i Pannonia *secunda* nazivi su za Dioklecijanove zemlje sjeverno i južno od Drave. Rimljani su ranije pokrajinu bližu izvoru Dunava zvali Pannonia Superior (s današnjim gradom Szombathelyom, tj. Subotištem kao glavnim) iako je bila dalja od Rima, dok su Panoniju oko grada Pečuha (mađ. Pecs) zvali Pannonia *Inferior* iako je bila bliža Rimu. Ti su nazivi dobiveni po udaljenosti od Dunava, a ne od Rima. Ovime smo htjeli pokazati da se i pridjevima mogu označavati relacije *bliže – dalje*.

Vidljivost može označavati realno seznanje pogleda govornika u prostor (*do kuda pogled/oko seže, u magli je vidljivost smanjena*). Preneseno značenje “vidi se” u primjerima gdje se ne gleda očima: nešto može biti *vidljivo* po ponašanju (*vidi se da je on dobar čovjek*) nema prostorne komponente.

*Biti izvan doseg*a znači da se što ne može čuti ili da se do koga ne može doći. U tom se smislu rabi i fraza *to je izvan moje moći* kad želimo reći da što nismo u stanju učiniti za koga. Suprotno tomu, *unutar doseg*a ne rabi se preneseno, nego samo u odnosu na čujnost zvučnih i elektromagnetskih valova ili vidljivost radara.

5.4. Prostor kao moralna i kulturno-politička kategorija (moje – tuđe, sigurno – nesigurno, unutar – izvan granica)

E. Kuryło i K. Urban¹⁵ proučavale su odnos prema teritoriju kao prema vlasništvu, što se jezično realizira na 6 načina:

1. posvojnim zamjenicama (*moje, nasze*),
2. osobnim zamjenicama (*u mnie, u nas*),
3. posvojnim i drugi pridjevima pripadanja (*własny, rodzinny, warszawski, tutejszy, wspólny*),
4. pokazivanjem emocionalnoga odnosa (*kochany ojciec, moja Matka, Ojczyzna, mój najukochańszy staruszek; miejsce, w którym byliśmy dziećmi...*),
5. uporabom glagola *imati* uz element fizičke, psihičke ili društvene stvarnosti (*mam mieszkanie, mam problem, mam grono przyjaciół*),

¹⁵ Elżbieta Kuryło i Krystyna Urban: *Subiektywne terytorium nadawcy w tekstach współczesnych*, Socjolingwistyka 14, 1994., str. 51- 59

6. značenjem čega bližega, poznatijega ili upamćenoga (... *jedyne miejsce w Niemczech, które znaliśmy bliżej*) (str. 52).

Moje je ono što poznajem, što mi je *blisko*, a *tuđe* je ono što ne volim jer mi je strano, *daleko*. *Moje* se povezuje i s onim što je moje vlasništvo, što je prostor koji pripada meni i obično ga označujemo linijama, potpisom na knjigama, zidovima, ogradom, granicama itd. Životinje svoj prostor obilježavaju žljezdanim sokovima i mokraćom, a mi upisom u zemljišne knjige, tablicama s naslovima poduzeća ili našim prezimenom i sl.¹⁶ *Tuđina* je zemlja izvan granica domovine i u hrvatskome se konotira s gastarbajterstvom, s odlaskom na rad u Njemačku ili Ameriku. *Tuđin* je oznaka za stranoga zavojevača, dakle to je povijesni termin, dok se za nepoznatog čovjeka ili čovjeka iz druge zemlje kaže da je *stranac*. *Biti stranac u vlastitoj kući* znači da se čovjek nelagodno osjeća kod kuće i da ga ukućani ne vole. U svom se prostoru osjećamo sigurno i zaštićeno, dok je strani svijet nepoznanica koja nam može nanijeti zlo, u kojemu se osjećamo nesigurno i nezaštićeno. Tu se spajaju 3 semantičke relacije: *moje – poznato – sigurno* i *tuđe – nepoznato – nesigurno*. Nesigurnost se veže sa strahom i u konačnici može stvoriti psihičku bolest *fobiju*. Zaštita daje sigurnost i omogućuje normalno funkcioniranje osobe. Osim prostora zaštitu nam daju i osobe s kojima živimo i koje volimo. Osim roditelja (simbol oca i majke) iznad svih nam zaštitu pruža i vjera da nam pomaže *Svevišnji* koji je na nebu, visoko, koji je nevidljiv, ali sveprisutan.

Granice mogu biti realna društveno-politička i zemljopisna činjenica (granice država), a mogu biti i pragmemi: *to prelazi sve granice, netko je prešao sve granice* kažemo kad je nešto prevršilo mjeru dobrog ponašanja.

Cijeli svijet do nedavna se dijelio na Istok i Zapad prema društvenom uređenju. Istok je označavao zemlje socijalizma, odnosno: siromaštvo, slavenske zemlje, a Zapad zemlje kapitalizma, u prenesenom značenju: bogatstvo, demokraciju, pravedno društvo. Centar su označavali tzv. *nesvrstani*, dakle zemlje koje nisu pripadale ni Zapadu ni Istoku. U poljskoj kulturi *Zachód* ima još i konotaciju *Ziemie odzyskane* (*prostor pripojen na zapadu*). *Bliski Istok* simbol je za drugu, drugačiju kulturu, a u sredstvima priopćivanja spominje se po ratovima te je o tom prostoru stvoren stereotip užasa i siromaštva. *Kresy* su oznaka za zemlje koje su Poljaci izgubili na istoku (Litva, Ukrajina).

5.5. Prostor kao vremenska kategorija

Vidjeli smo da se u prijevodu s poljskoga na hrvatski jezik neki spacijali prevode temporalima (npr. *niżej wspomnę – kasnije ću napomenuti*). Postoje

¹⁶ Vidi N. Pintarić: *Struktura javnih natpisa*, SOL br. 7, Zagreb, 1988., str. 39-50

i demonstrativni spacijali *tu i tamo* koji u hrvatskome mogu osim prostorne relacije mjestimičnosti označavati i temporalni odnos povremenosti. Vrijeme je kategorija vezana za prostor i zato se te dvije kategorije u jeziku često isprepliću. Npr. prostorni prijedlog *pred* rabi se u oba jezika i kao vremenski prijedlog *pred mnogo godina / sprzed laty*, iako u hrvatskome postoji samo vremenski prijedlog *prije* pa je bolje reći: *prije mnogo godina*. R. Rodak¹⁷ na str. 165 objašnjava to oblikom metonimije i navodi primjere prostornog i vremenskog značenja prijedloga *pred*: *Stajao je pred kinom* i *Obrijao se pred kinom*. U prvom značenju *pred* je prostorni prijedlog (spacijal), a u drugome ima vremensko značenje te je temporal.

5.6. Sveprostornost ili omnispacijalnost¹⁸

Laku noć ma gdje(god) bili poznat je pozdrav američkih spikera kojim se želi obuhvati sve slušatelje bez obzira gdje se oni nalazili.

Kamogod kreneš, svuda šuma. Svi putovi vode u Rim. U prvoj rečenici prostor je jedinstven, nedjeljiv, svuda je isti, dok je u drugoj rečenici isprepleten putovima, ali svi imaju isti cilj pa je opet svejedno kamo krenemo.

Idemo bilokamo – znači da nam je svejedno kuda polazimo i kamo dolazimo, nemamo određenoga cilja kao u prethodnoj poslovi. Dobra hrvatska reklama za bombon Kiki realizirana je upravo sloganom sa spacijalima *bilokuda* i *svuda*: *Bilokuda – Kiki svuda*. Ona konotira da se *nikamo* ne može krenuti bez Kiki bombona. *Nigdje, nikamo* i *svuda, svakamo* označuju sveprostornost. Negacijske priložne zamjenice označuju sveopću prostornu neprisutnost, dok njihovu suprotnost pokazuju pozitivne priložne zamjenice u kojima je prostor beskrajn i nedjeljiv.

Ovi prilozi spacijali pojačani su partikulama *-god* i *-bilo* pa zajedno sa zamjenicama *kamo* i *gdje* tvore sveprostorne kategorije, tj. polazište, dolazište i pravac kretanja nisu važni jer je prostor jedinstven i sveobuhvatan. Negacija prostora uspostavlja se niječnim priložnim zamjenicama *nigdje, nikamo*. *Biti svagdje* i *nigdje* znači isto što i *prisutna neprisutnost*, dakle ukidanjem vremenske dimenzije u prostoru prostor postaje irelevantan jer je sveobuhvatan.

* * *

¹⁷ Renata Rodak: *Metonimia w spacyfikacji przestrzennej*, u: Awdziejew, ur.: *Gramatyka komunikacyjna*, PWN, Warszawa-Kraków, 1999, str. 161-173

¹⁸ Vidi u knjizi N. Pintarić *Pragmeme u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002., str. 219

U jezičnom iskazivanju spacijalni perceptivni prostor označuje se na višoj pojmovnoj razini spacijalnim pragmemima raznih relacija koje smo pokazali u članku kao **okomite relacije** (iznad – ispod, gore – dolje, visoko – nisko, blago – strmo, duboko – plitko), **vodoravne relacije** (ispred – iza, lijevo – desno, amo-tamo, ravno – neravno, pravo-krivo, pravocrtno – krivudavo, zazubljeno – odvojeno, ravno – koso, ravno/cik-cak), **relacije u odnosu na lokalizatora** (bliže – dalje, vidljivo – nevidljivo, u doseg – izvan dosega, prima – secunda, superior – inferior) i **sveprostorne ili omnispacijalne relacije** (svakamo – nikamo, svagdje/svuda – nigdje/nikuda. Jezični su pragmemi prema tome derivacija prvotnih kinetičkih vrijednosti koje su jezičnom transformacijom prešli na višu semantičku razinu putem stalne metaforizacije. Time se jezik kao živi komunikacijski organizam stalno obogaćuje i omogućuje ljudima prodor u dosad još nevidljive relacije pomoću naprava (mikroskop, teleskop itd.) kao svojih produžetaka koji im povećavaju moć i znanje.

Posebni su oblici prenošenja prostornih relacija u vremenske (*wyżej–niżej* znači *gore–dolje*, *przed* može značiti *ispred* i *prije*) te uvođenje prostornih pragmea u moralne i kulturno-političke kategorije (*moje–tuđe*, *sigurno–nesigurno*, u *granicama–izvan granica*).

Arhitekti prostor personificiraju kao govornu osobu, te opisuju "govor prostora".

Davor Salopek uspoređuje područje prostora s područjem jezika pa navodi glas i slovo kao građu za riječ te građevni materijal kao gradivo za arhitektonski element, zatim riječ (kao građu za rečenicu) uspoređuje s arhitektonskim elementom, rečenicu s arhitektonskim prostorom, a jezičnu poruku (kao komunikacijsku misao iz svemira) s prostornom porukom koja služi ljudskom univerzumu (Salopek, 2009, str. 22).

Na temelju svega zaključujemo da bez pragmatikalizacije ne bi bilo obogaćivanja jezika koji uvijek proizlazi iz korijena i preko debla se razgranjava u plodnu mrežu za orijentaciju čovjeka u prostoru i vremenu. Od perceptivnih relacija gramatikalizacijom se postiže opis tih perceptivnih relacija i one postaju pojmovni jezični znakovi koji se dalje obogaćuju metaforizacijom, tj. prenesenim značenjem te postaju pragmemima, ali u njima ostaje prostorna komponenta iako dobiva afektivno značenje.

* * *

Što se tiče očne komunikacije, vidjeli smo da postoje kulture u kojima je gledanje u oči čin pristojnosti, dok je u drugim kulturama upravo suprotno. Takve kultureme svjesno rabimo i učimo, dok one prirodne često moramo

kočiti, zauzdavati jer se u društvu smatraju nepristojnima i nepoželjnima (npr. dugo gledanje nekoga označuje se negativno obojenim glagolima u sva tri promatrana jezika: *piljiti, buljiti, blejati* itd.).

Vidjeli smo da neverbalnih pragmemata ima daleko manje nego verbalnih jer se jezikom ista emocija može izraziti na razne načine (jednostavnim leksemom, složenicom, s više leksema, kolokacijama, sintagmama, modifikatorima te konačno frazemima koji mogu imati izravno i preneseno gestovno značenje.

Neverbalne znakove možemo prevoditi u verbalne, ali što se tiče očne komunikacije, ona se najčešće izražava nesvjesno pa ju rijetko možemo isključiti iz paralelnoga verbalnog iskaza. Neverbalni očni znakovi mogu se izvoditi i namjerno, npr. kao što to rade glumci kada plaču ili se smiju jer im to nalaže uloga, ali u svakodnevnoj komunikaciji naš govor tijela ipak je najčešće spontan pa su i očni znakovi prirodni. Ako želimo glumiti, često nas upravo ovaj govor tijela odaje u neiskrenosti.

Neverbalni znakovi služe za pojačavanje verbalnoga iskaza (ako su u skladu s iskazivanim sadržajem), a ukoliko pokazuju suprotno iskazanome sadržaju, radi se ili o neiskrenosti kazivača ili o njegovoj bolesti (u medicini se naime istražuje korelacija gestikulacije i govora jer se pokazalo da kod afazičara nema te korelacije, tj. geste nisu koordinirane s govorom).

Neverbalni znakovi važni su radi pokazivanja pozitivnoga ili negativnoga afektivnoga stanja govornika i sugovornika, što pomaže u dešifriranju sadržaja iskaza.

Specifičnost etape ujezičavanja gesta vidi se u slabljenju jačine prirodnoga spontanoga izraza, ali se gramatikalizacijom bolje ujednačuju značenja. Raznolikošću verbalnoga iskaza i stupnjevima jačine njihova značenja nadoknađuje se jačina prirodne geste.

U kognitivnoj sferi riječima se može i dokinuti emocionalitet, tj. može se iskazati i ono što se ne osjeća ili se može reći što «hladne glave» kad nam emocija oslabi. Verbaliziranjem se tako emocionalni intenzitet može i smanjiti, isprazniti ili se povećati, pojačati.

Posebni pragmemi koje doživljavamo vidom nazivaju se pragmemi boje. Pragmemi i pragmafrazemi boje dodatno obilježuju značenje leksema i frazema pozitivnom ili negativnom konotacijom. Metaforika boja i nijansi omogućuje pojačavanje ili oslabljivanje značenja obojenih predmeta. Ista boja može nositi jednom pozitivno, drugi put negativno emotivno značenje. Osim emotivnoga značenja u nekim pragmemima i pragmafrazemima nalazimo i senzitivna značenja kao izraz koji proizvodi sam organizam, a može se uočiti na nekim dijelovima tijela. Ovakvi senzitivni pragmemi ne mogu se svjesno izvoditi, oni

su automatski i teško se prikrivaju (npr. *pocrveniti, bijelo/blijedo pogledati, poplaviti, poljubičastiti*).

Iako neke boje simboliziraju samo pozitivno (npr. bijela boja), u pragmafrazemima donose negativnu konotaciju (bolesti, gluposti itd.). Iz toga se može zaključiti da se treba odvojiti simbolika boja u kulturi od značenja boje u pragmafrazemima. Npr. može se reći u poljskom i u hrvatskom *nije vrag tako crn kako se čini (diabeł nie taki czarny, jak go malujq)*. Ovdje je značenje crne boje ublaženo i smanjena je isključivost njezina lošeg značenja.

Većina pragmemata i pragmafrazema u hrvatskom i poljskom je slična, a internacionalni frazemi poznati su u oba jezika. Razlikuju se oni pragmafrazemi koji boje uspoređuju s povrćem (*crven/ljut k'o paprika – czerwony jak burak*).

Neki su pragmafrazemi kulturnološki, sociološki i etnološki utemeljeni, poznaju ih obje kulture, ali se ipak razlikuju u jezičnom iskazu (npr. za isti prekršaj u hrvatskome se rabi pragmem boje, dok je u poljskom neki drugi oblik, usp. *plava koverta – łapówka*) i obrnuto: *czarna polewka* – odbijanje ženika, davanje košarice).

Svaka boja može imati svjetliju ili tamniju nijansu, odnosno manje ili više svjetla u sebi. Izbljedjelost kao povećanje svjetla smatra se za boju negativnim isto kao i potamnjelost koja označuje manjak svjetla. Blijedoća se odnosi na nezdravu boju kada je u pitanju ten, potamnjelost može imati pozitivno značenje ako se radi o preplanulosti kod turista, a negativnu konotaciju kad crna koža označuje crnu rasu kao roblje ili preplanulog seljaka i radnika za razliku od blijedoga i mliječno-bijeloga tena aristokracije. Siva boja kao prijelaz između bijele i crne u hrvatskome ima negativno pragmatično značenje (usp. *sivilo, posivjela koža*), dok u poljskome to nije neophodno (usp. *siwe włosy; sjedine* kao metaforu za mudroga starca).

Boje mogu biti i zemljopisno uvjetovane. Tako će Eskimi imati mnogo sinonima za bijelu boju snijega, dok Grci imaju više od 700 nijansi plavetnila neba (proučavano u Ilijadi i Odiseji).

Boje mogu označavati i strane svijeta, kako je to bilo u prairanskoj povijesti (bijelo = zapad, crveno = jug, crno = sjever i zeleno ili plavo = istok).

U pragmalingvistici boje služe kao pojačivač emocije (pozitivne i negativne), pokazivač stanja organizma, nositelj metaforičnih značenja pragmemata i pragmafrazema te kulturom kojim se mogu imenovati narodi (npr. *biało-czerwoni*) ili nacionalni simboli (*crven-bijeli-plavi* – boje hrvatske zastave kao državnoga simbola). Poseban tip kulturema su sociologemi pa tako *plava krv (niebieska krew)* označuje socijalni status plemstva, a *plava koverta* društveno negativnu pojavu podmićivanja (polj. *niebieska koperta* već je zastarjela iako pojava i dalje postoji).